

CAPITOLUL 4: CONECTORII PROPOZIȚIILOR RELATIVE

1. CUVINTE RELATIVE

Româna deține un sistem de pronume / adjective / adverbe relative¹, definite (*DSL*, 1997, 409) ca „o clasă de cuvinte care îndeplinesc rolul de conective frastice și mărci de subordonare, asigurând legarea a două propoziții și așezarea celei de-a doua într-o poziție de subordonare, și care, simultan, funcționează ca substitute, substituind un nominal din subordonată, mai rar, și unul din regentă.“

GA₁, 1966, 161 tratează aceste cuvinte substitute oarecum nediferențiat după tipul de construcție în care sunt ocurente, considerându-le pronume interogativ-relative: *care, cine, ce, cât*, la care se adaugă *cel ce*², *ceea ce* și *de*³. Se fac unele observații în legătură cu tipul referentului substituit – *cine* „se referă la persoane“ (p. 164), *ce* „se referă la stări, lucruri, acțiuni etc.“ (p. 165). Nu se precizează tipul referentului în cazul lui *care*.

În lucrarea de față operăm cu un inventar de cuvinte relative⁴ organizat în trei micro sisteme: pronominal, adjectival și adverbial. Elementele constitutive ale acestor micro sisteme (cu excepția lui *ceea ce* și *de*) sunt omonime cu cuvintele interogative. Dezambiguizarea se face numai în contextul sintactic: cuvintele relative aparțin unei propoziții subordonate și sunt întotdeauna substitute ale unui termen din propoziția matrice, pe când cuvintele interogative sunt ocurente în propoziții interogative parțiale (directe sau indirecte) și nu sunt implicate în nici o relație anaforică din afara propoziției respective. Să se compare (1), unde pronumele relativ e legat referențial de antecedentul *cartea* (1 a), [legătura se conservă și când antecedentul lipsește – (1 b)], dar și de poziția vidă din subordonată, precum și de cliticul pronominal, cu (2 a), (2 b), unde din lanțul referențial lipsesc verigile externe propoziției:

- (1) a. *Ți-am adus cartea_i [pe care_i mi-ai cerut-o_i t_i].* – relativă restrictivă
b. *Ți-am adus-o_i [pe care mi-ai cerut-o_i t_i].* – relativă liberă
- (2) a. [*Pe care_i mi-ai cerut-o_i t_i]?* – interog. directă
b. *Te-am întrebat e_j [pe care_i mi-ai cerut-o_i t_i].* – interog. indirectă

Așadar, vom considera pronume / adjective / adverbe *relative* doar formele ocurente în propoziții relative propriu-zise, conectorii relativelor interogative indirecte fiind tratați ca pronume / adjective / adverbe *interogative*, care conservă trăsăturile semantico-pragmatice pe care le manifestă în interogativele directe.

1.1. Inventarul conectorilor relativi

Ne propunem să schițăm un inventar al conectorilor interpropoziționali de tip relativ, fără a ține seama, deocamdată, de propunerea pe care o facem privind clasificarea relativelor în *completive* și *periferice*. Singurele distincții de care am ținut seama în statisticile din acest capitol sunt: *relativă propriu-zisă / interogativă indirectă* și tipurile „clasice“ de propoziții relative: *relativă restrictivă* (RR), *relativă apozitivă* (RAp) și *relativă liberă* (RL), acestea fiind categoriile după care am constituit corpusul (v. *Tabelul 1*).

Prezentăm în această secțiune rezultatele statisticilor efectuate pe întregul corpus în privința frecvenței itemilor pe care i-am avut în vedere: *care, cine, ce, ceea ce, cât, unde, când, cum*. Relativul *de* și formele nedefinite compuse cu *ori-*, precum și locuțiunea adverbială *de ce* sunt înregistrate în statistici nediferențiat, din cauza numărului mic de ocurențe înregistrate⁵ în corpusul nostru. De asemenea, facem precizarea că în calculul frecvenței itemilor enumerați nu am ținut seama de opoziția relator / relativizator (v. *infra*, § 2), decât în cazul lui *ceea ce*, unde distincția face ca toate ocurențele lui (*ceea ce*) relativizator să fie de fapt înregistrate în clasa relativizatorului *ce*. În celelalte situații discutate, am înregistrat nediferențiat fiecare ocurență a conectivului respectiv, considerând că avem de-a face cu realizări particulare ale unui grup relativ prepozițional.

1.1.1. Concurența dintre elementele relative. Teste de frecvență

Primul test de frecvență pe care îl prezentăm privește numărul de ocurențe în întregul corpus (nediferențiat pe categorii de text) pentru fiecare din relativele: *care, cine, ce, cât* (pronume, adjectiv, adverb), *ceea ce, unde, când, cum*.

Organizarea corpusului după tipul de element relativ și în funcție de categoria de propoziție se află în *Tabelul 1*:

REL	TIP	AC	B	C	J	TOTAL	
<i>care</i>	RR	724	953	359	869	290	4657
						5	
	RAp	344	695	119	589	174	
	RL	–	3	2	–	5	
<i>ce</i>	RR	159	290	57	98	604	885
						106	
	RAp	11	41	1	53	175	
	RL	2	118	31	24		
<i>cine</i>	RL	–	42	4	9		55
<i>ceea ce</i>	RAp	35	28	9	36		108
<i>unde</i>	RR	–	47	8	21	76	368
						217	
	RAp	20	120	10	67	75	
	RL	1	61	9	4		
<i>când</i>	RR	1	34	9	26	70	772
						115	
	RAp	4	68	6	37	587	
	RL	37	413	69	68		
<i>cum</i>	RR	3	6	3	–	12	476
						464	
	RL	75	251	58	80		
<i>cât</i>	RR	–	3	3	6	12	78
						2	
	RAp	–	2	–	–	64	
	RL	3	47	11	3		
<i>de</i>	RR	–	–	–	1		1
<i>ori-</i>	RL	4	12	3	6		25

Tabelul 1 – Distribuția elementelor relative în corpusul general

Pentru comparație, prezentăm și situația din interogativele indirecte, unde distribuția elementelor relative este următoarea:

REL	AC	B	C	J	TOTAL
<i>care</i>	3	9	5	3	20
<i>cine</i>	–	19	6	11	36
<i>ce</i>	22	87	39	20	174
<i>cât</i>	1	25	9	9	44
<i>unde</i>	11	29	3	7	50
<i>când</i>	2	4	2	2	10
<i>cum</i>	6	58	14	23	101
<i>de ce</i>	1	25	4	18	48

Tabelul 2 – Distribuția conectivelor în interogativele indirecte

Tabelele de mai sus reprezintă numărul de ocurențe ale fiecărui item în întregul corpus. Urmărind cifrele, putem constata, de exemplu, că relativul *care* are cea mai mare frecvență de ocurență, pentru că în cele 7421 de construcții relative înregistrate, apare de 4657 de ori (ceea ce reprezintă aproape 63% din total). Cea mai mică frecvență o înregistrează relativul *de*: 1 la 7421, adică 0,013%.

Figura 1 reprezintă frecvența fiecărui item în corpusul general:

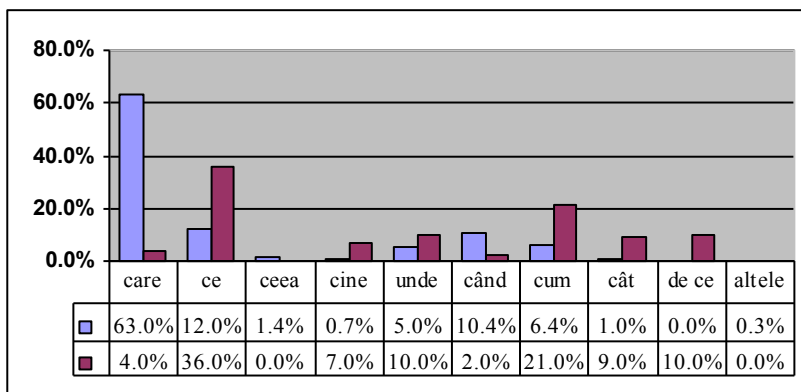

Fig. 1 – Ponderea cuvintelor relative în corpus:

- *interogative indirecte*
- *relative*

Pentru a urmări dacă există variații de frecvență ale aceluiași item în funcție de categoria de corpus, simpla comparație a cifrelor nu ne este de mare folos, pentru că eșantioanele de text / înregistrări din care am extras construcțiile relative și interogative indirecte nu au dimensiuni egale, așadar concluziile la care am ajunge ar fi eronate. În consecință, am exprimat în procente frecvența fiecărui item, conform metodologiei uzuale în lingvistica corpusului⁶. Comparațiile între categorii le facem numai prin această metodă, calculând raportul dintre ocurențele itemului și totalul construcțiilor înregistrate în fiecare categorie. Rezultatele la care am ajuns le prezentăm pentru fiecare relativ în parte.

1.1.2. Care

Care (< lat. *qualis*⁷) prezintă flexiune după caz, număr și gen (N-A – formă unică pentru ambele genuri și numere – *care*, G-D – sg., masc. *căruia*, fem. *căreia*, pl. masc. și fem. *căroră*)⁸. Din punct de vedere semantic, folosirea lui *care* implică faptul că o selecție se face dintr-un set limitat, de obicei cunoscut. *Care* este folosit anaforic sau cataforic, având mereu trăsătura [+Definit]. În privința trăsăturilor [+Animat] asociate sursei referențiale, relativul *care* substituie atât nume animate, cât și inanimate⁹. Pentru trăsăturile semantico-sintactice [+Unicitate], [+Delimitare implicită a întregului] și [+Real] asociate relativelor, v. Manoliu-Manea, 1993, 56-71. Tot din perspectivă semantică, Dobrovie, 2000, 225 ș.u., demonstrează că relativul *care* este un „cuantificator restrâns“, domeniul său de cuantificare este limitat de GN *căruia* îi aparține, spre deosebire de *cine*, de exemplu, care este un cuantificator nerestrâns – leagă în mod necesar o variabilă. Distincția este de maximă importanță pentru sintaxa propozițiilor care conțin aceste elemente relative și o vom avea în vedere în descrierea sintactică.

Din perspectiva concurenței cu celelalte forme pronominale¹⁰, *care* este pronumele cu cea mai mare frecvență de ocurență în propoziția relativă (63%, v. Fig. 1, unde am prezentat rezultatele calculului pe întregul corpus). Aceeași poziție privilegiată o ocupă și în statistica pe tipuri de relative: în relativele restrictive și în cele apozitive, în toate cele patru categorii din corpus, relativul *care* are cea mai mare frecvență, în medie 80%, adică aproape cu 20% mai mult decât frecvența din corpusul general. Diferența provine din faptul că în relativele libere, *care* este aproape absent (v. Tabelul 3, care conține ponderea relativelor cu *care* în totalul restrictivelor, apozitivelor și relativelor libere din fiecare categorie):

<i>care</i>	AC	B	C	J
RR	82%	72%	82%	86%
RAp	83%	71%	82%	75%
RL	–	0,3%	1%	–

Tabelul 3 – Ponderea relativului *care*

Concluzia care s-ar putea desprinde din aceste rezultate, și anume că relativa liberă cu *care* este aproape inexistentă, ar trebui nuanțată: relativele libere introduse prin *care* sunt foarte rare în limba actuală (cel puțin

putem afirma acest lucru bazându-ne pe corpusul restrâns alcătuit din texte din ultimii ani), probabil că rezultatul ar fi diferit dacă s-ar avea în vedere și texte din stadii mai vechi ale limbii (v. și observația lui Rosetti, *infra*, nota 8). Cornilescu, 1980/1996 și Nilsson, 1969 ilustrează acest tip de relativă cu construcții extrase din texte scrise în secolul al XIX-lea sau la începutul secolului al XX-lea:

- (3) *Care dintre cai a veni la jăratie să mănânce, acela are să te ducă la împărăție.* (Ion Creangă, *apud* Nilsson, 1969, 146);
- (4) *Care din dumneavoastră nu crede, n-are decât să o măsoare.* (Măinescu, *apud* Nilsson, 1969, 146);
- (5) *Care nu pieriseră de sabia slujitorilor domnești fugiseră toți în priegie.* (Mihail Sadoveanu, *apud* Cornilescu, 1980/1996, 156).

În corpusul nostru, singurele construcții relative libere cu *care* înregistrate sunt din categoriile B (3 exemple, toate din eșantionul B10 – jurnalul unui pictor naiv) și C (2 exemple, ambele din eșantionul C04 – înregistrări de conversație reală), confirmând ideea că astfel de construcții sunt specifice registrului oral:

- (6) *Uite, ăsta este care trebuie.* (C04, 137, 54);
- (7) *La care mi-a ieșit cabinetu-n față, la ăla am vrut să intru.* (C04, 136, 31);
- (8) *Mai demult a fost o întrecere: care fată merge mai de dimineață a aduce apă prima, aceea era cea mai bucuroasă.* (B10, 268);
- (9) *Ar zice, care l-ar vedea, că este naivitate, dar în schimb a fost realitatea văzută de mine și numai de mine.* (B10, 343);
- (10) *Muzica cânta. Care au vrut, au jucat.* (B10, 187).

În acest capitol, ne rezumăm la inventarierea elementelor relative și la prezentarea rezultatelor testelor de frecvență efectuate pe corpusul nostru, urmând ca în capitolul dedicat sintaxei relativelor să găsim o explicație pentru dezechilibrul dintre ocurențele lui *care* în RR și RAP pe de o parte și RL pe de altă parte.

În ceea ce privește distribuția formelor flexionare ale lui *care*, datele din corpus, exprimate în procente, se află în *Tabelul 4*:

Tip Caz	academic		beletristic		colocvial		jurnalistic	
	RAp	RR	RAp	RR	RAp	RR	RAp	RR
N	64%	44%	66%	50%	75%	70%	61%	56%
Ac prep	27%	51%	28%	48%	23%	29%	31%	42%
G-D	9%	5%	5%	2%	2%	1%	8%	2%

Tabelul 4 – Distribuția lui *care* după caz

În mod previzibil, relativul *care* în cazurile oblice este cel mai puțin frecvent, în toate categoriile. Cel mai mic procent se înregistrează în registrul oral – sub 2% din totalul ocurențelor –, iar cel mai mare (tot sub 10%), în categoriile academic și jurnalistic, deci în registrul scris. Acest contrast poate fi un reflex al diferențelor dintre cele două registre privind „planificarea lingvistică” a enunțului. În registrul oral, locutorul optează pentru cea mai comodă formă a relativului, cea care nu pune probleme de acord în gen și număr. Semnificativ este și faptul că dintre formele la caz direct, nominativul ocupă locul privilegiat, dar acest fapt poate avea o altă explicație – preferința pentru poziția sintactică de subiect. Vom reveni și asupra acestei chestiuni în capitolul dedicat descrierii sintactice. Rămânând la cifrele din *Tabelul 4*, observăm o prevalență a cazurilor directe – N-Ac, – față de cazurile oblice – G-D¹¹.

În RAp, în care, cum vom arăta, legătura dintre antecedent și relativ este mai laxă decât în restrictive, sunt mai numeroase situațiile de „disjungere”, de divergență casuală, adică de lipsă de coincidență sub acest aspect între antecedent și relativ, ceea ce explică ușoara diferență dintre cele două tipuri în privința opțiunii pentru G sau D.

Prepozițiile cu care se combină relativul *care* sunt foarte variate, posibilitățile de combinare reflectând varietatea pozițiilor sintactice de extracție a relativului, precum și regimul impus de antecedent în cazurile de împlinire a regentei cu subordonata.

În interogativele indirecte, ca și în relativele libere, *care* are o frecvență mică – 20 de construcții în toate categoriile (4% din corpus). În ceea ce privește distribuția formelor cazuale ale pronumelui / adjectivului *care*, predomină și aici formele de N: 17 ocurențe, față de 2 forme de G-D și 1 de Ac prepozițional.

1.1.3. Cine

Cine (< lat. *que(m)ne*¹²) se folosește numai ca pronume și are flexiune cazuală: N-A – *cine*, G-D – *cui*. Din punct de vedere semantic, *cine* substituie nominale cu trăsătura [+animat], [+uman]. Semantic, are trăsătura [–Def], implicând o alegere indefinită dintr-un număr ilimitat de posibilități¹³. În unele situații, *cine* are valoarea unui pronume totalitar, care „se referă la ansamblul părților“ sau la „o parte a totalității“, „proiectând calitatea unui individ asupra unei mulțimi“ (Manoliu-Manea, 1968, 101-102)¹⁴. Spre deosebire de *ce*, *cine* are întotdeauna statut de centru¹⁵, deci este imposibil de reperat în relative cu antecedent. Nilsson, 1969 semnalează însă existența unor relative cu antecedent construite cu *cine*. Autoarea precizează că sunt foarte rare, limba actuală preferând folosirea lui *care*¹⁶:

(11) a. *Nu era nimeni [pe cine să întrebe].* (apud Nilsson, 1969, 73);

b. *copilul [ai cui părinți...].*

În literatura lingvistică românească au existat controverse în legătură cu existența unui alt tip de relative cu *cine* funcționând cu antecedent pronominal¹⁷ în exemple de tipul:

(12) *Cine a zvârli buzduganul ista mai sus, ai aceluia să fie banii.* (Ion Creangă, apud Ghergariu, 1963, 127),

unde demonstrativul e considerat antecedent al relativei antepuse¹⁸. În gramatica tradițională, demonstrative de acest tip sunt considerate corelative ale subordonatei, nu termeni regenți ai subordonatei¹⁹. În termenii sintaxei generative, o astfel de construcție s-ar putea explica printr-un fenomen de *lexicalizare a urmei antecedentului suprimat*, pentru a recupera semantic informația opacizată prin forma de nominativ a relativului. În (13) nu este nevoie de lexicalizare, datorită formei cazuale a relativului care recuperează semantic antecedentul suprimat din matrice:

(13) *Banii să fie [ai cui a zvârli buzduganul].*

Credem că enunțul (12) este un caz de *tematizare*, în care elementul relativ se deplasează cu întregul grup P' în poziție frontală, lăsând o urmă lexicalizată printr-un pronume de tipul cliticelor²⁰.

În corpusul nostru, *cine* are o frecvență foarte mică (0,7% în corpusul general), iar în statistica pe categorii de relative, desigur nu am înregistrat nici o ocurență în RR și în RAp. Toate exemplele sunt RL, din categoriile B, C, J (nu avem nici o înregistrare în categoria AC).

În privința flexiunii, predomină și în cazul lui *cine* formele de N-Ac:

<i>cine</i>	B	C	J	%
N	19	1	7	50%
Ac prep	19	2	2	43%
G-D	3	1	–	7%

Tabelul 5 – Distribuția lui *cine* după caz

În Ac prepozițional, *cine* se combină frecvent cu prepoziția *cu*, impusă de verbul din subordonată, dar și cu alte prepoziții impuse de un termen din regentă, relativul fiind nodul în care subordonata se „împletește” cu regenta: *de către cine, de la cine, la cine, în funcție de cine, pentru cine* etc.

În interogativele indirecte, *cine* este mai frecvent decât în relativele propriu-zise, regăsindu-se în corpus în proporție de 7%. Și aici, distribuția pe cazuri este similară cu cea din relative, cel mai mic număr de ocurențe se înregistrează pentru formele de G-D ale interogativului:

<i>cine</i>	B	C	J	%
N	16	3	8	76%
Ac prep	3	3	2	22%
G-D	–	–	1	2%

Tabelul 6 – Distribuția lui *cine* în interogative indirecte

Contrastul dintre utilizarea lui *cine* în relative și interogative indirecte se poate explica prin originea interogativă a lui *cine*. După Rizescu, 1962, 54, utilizarea lui ca relativ s-a impus mai târziu în română, ceea ce explică faptul că „se simțea nevoia reluării lui în regentă prin alt pronume”. În exemplele noastre, *cine* apare foarte rar dublat de corelativ, probabil datorită faptului că fenomenul corelației e specific subiectivelor introduse

prin *cine*, iar acestea aparțin la rândul lor stilului sentențios, absent din corpusul nostru și, credem, puțin reprezentativ pentru româna actuală.

1.1.4. Ce

Ce (< lat. *quid*) este un pronume / adjectiv invariabil. Substituie de regulă inanimate, dar poate fi folosit și pentru animate.

În ceea ce privește frecvența lui *ce* (pronume și adjectiv relativ) în construcțiile relative, statisticile îl plasează în poziția a doua, după *care*, însă într-un procent de cinci ori mai mic – 12%. În interogativele indirecte, interogativul *ce* ocupă primul loc, cu 36 de procente.

Rezultatele noastre se armonizează cu cele formulate de Bidu, 1966, 66. Proporția în care se distribuie cele două pronume relative este similară: *care* este de cinci-șase ori mai numeros decât *ce*²¹. Procentele calculate de Bidu, 1966 se referă la totalul relativelor cu *care*, *cine*, *ce* din trei texte literare contemporane, unul dintre ele un volum de poezie. Calculele noastre au avut în vedere toate relativele, și cele adverbiale, ceea ce a determinat scăderea ponderii lui *care* și *ce* față de ansamblu. Pentru a putea face o comparație mai riguroasă între rezultatele noastre și cele ale Angelei Bidu, am refăcut calculele privind distribuția lui *care*, *cine* și *ce* în categoria B²² și am obținut următoarele rezultate:

antecedent	pronume relativ		
	<i>care</i>	<i>ce</i>	<i>cine</i>
nominal	76,97%	15,46%	0
fără antecedent	0,14%	5,51%	1,91%

Tabelul 7

În privința lui *care* și *cine*, cifrele sunt aproape identice: 76,97% vs. 77,61%, 0,14% vs. 0,49%, respectiv 1,91% vs. 1,99%. Deosebirea apare în cazul lui *ce*, unde noi am înregistrat un raport diferit al preferinței pentru antecedent nominal: 15,46%, față de 1,99% în studiul citat. Probabil diferența rezultă din selecția diferită a construcțiilor relative, autoarea nefăcând nici o precizare privind distincția relativă / interogativă indirectă. O altă diferență în organizarea corpusului este determinată de faptul că noi am încadrat construcțiile cu *ceea ce* în inventarul de RR cu

ce. Cifrele prezentate nu au o valoare absolută, însă pot susține unele observații empirice privind concurența dintre forme. Menținerea proporțiilor în studii efectuate pe diferite eșantioane de text nu poate fi o coincidență, ci exprimă tendința sistemului într-o anumită direcție.

Am calculat distribuția în corpus a relativului *ce* în funcție de tipul antecedentului – animat / inanimat. Relativul *ce* substituie nume animate în 20% din relativele restrictive și apozitive inventariate; procentele calculate separat pentru RR și RAp sunt similare: 18,93%, respectiv 26,02%; antecedentii marcați [+Animat] sunt mai numeroși în relativele apozitive, pentru că antecedentii nume proprii se găsesc întotdeauna în relative apozitive, niciodată ca antecedenti ai relativelor restrictive.

Relativul *ce* cunoaște și ipostaza de adjectiv relativ, prezent exclusiv în relativele libere:

- (14) *Indiferent ce*²³ *poem citeai, erai filmat pe o bancă, în parcul pustiu, sub salcâm, un fel de imaginar romantic clișeizat ocupa iremediabil mințile realizatorilor.* (B03, 717, 111)
- (15) *Și apropo de tipa aia, Alexa, care spunea că fumatul este ca și un drog sau ceva de genul 'ăsta, ce să-i spun decât că, la 17 ani, într-adevăr nu avem ce pretenții să avem de la ea.* (C01, 322)

Se impune menționat aici faptul că relativul *ce* intră într-o serie omonimică care cuprinde, în afară de ipostazele sale de pronume / adjectiv relativ vs. pronume / adjectiv interogativ o valoare de exclamativ. Propozițiile exclamative – ca tip sintactic²⁴ – sunt destul de puțin studiate în lingvistica românească, de aceea, elementele care introduc astfel de construcții sunt adesea confundate cu relativele, cu atât mai mult cu cât exclamațiile se circumscriu propozițiilor independente. Pentru argumentarea ipotezei că există subordonate exclamative și implicit cuvinte relative-exclamative, cf. Neamțu, 1985. Relativul exclamativ *ce* funcționează ca pronume: *Acum știi eu ce-mi ești!*, adjectiv: *Să fi văzut ce mai tărăboi a ieșit!* și adverb: *De-ai ști ce mult te iubesc!*²⁵

1.1.5. Cât

Pronumele *cât*²⁶ (< lat. *quantus*, contaminat cu *quotus*²⁷) prezintă flexiune în raport cu genul, numărul și cazul: N-A – sg. fem. *cătă*, pl. fem. *câte*, pl. masc. *câți*; G-D – pl. masc. și fem. *cător*. Formele *cătă*, *câți*, *câte* substituie o cantitate, o durată, o proporție. În ipostaza adjectivală, funcțio-

nează ca determinant al unor substantive numărabile care denumesc fie intervale de timp, fie cantități, fie sunt însoțite de un cuantificator.

Pronumele relativ *cât* se asociază cu puține prepoziții: *din câte*, *după câte* etc.; spre deosebire de interogativul *cât*, ale cărui combinații cu prepoziții sunt mai numeroase²⁸.

În privința frecvenței pronomelui relativ *cât*, comparativ cu adjectivul și adverbul omonim (parțial), adverbul ocupă locul privilegiat – 83% din totalul relativelor cu forma-tip *cât* –, urmat de pronume – 10% – și adjectiv – 7%.

În interogativele indirecte, pronumele *cât* este interogativ:

(16) *Îl întreb în șoaptă, blând, aplecându-mă puțin în față, dacă știe cât e ora.* (B05a, 119)

sau exclamativ:

(17) *S-au gândit oare câte implică o transformare în SRL de la înființarea firmei până la preschimbarea tuturor contractelor de muncă, de închiriere, de diverse alte lucruri, autorizații de funcționare, sanitare și altele?* (C01, 398)

1.1.6. De

De (< lat. *de*²⁹) funcționează ca relativ invariabil în limbajul popular, fiind substituibil prin *care*. Antecedentul lui este [+Personal], de cele mai multe ori pronumele semiindependent *ăl* sau demonstrativul popular *ăla*. În corpusul nostru am identificat un singur exemplu cu *de*, într-o sintagmă cu caracter fix și arhaizant:

(18) *În toți anii de trecură, doar din povestirile martorilor la spectacole, ale actorilor și regizorilor care au colaborat cu centrul am aflat câte ceva (...).* (J03, 627)

1.1.7. Relative „compuse“

Ceea ce este adesea considerat formă pronominală invariabilă, compusă din demonstrativul *ce(e)a* și relativul *ce*³⁰. Considerăm că în calitate de relativ(izator), *ceea ce* prezintă totuși, în acest stadiu al limbii o sudură incompletă, singurele situații în care sugerăm interpretarea lui ca un compus fiind acelea în care are sens neutru – în propozițiile apozitive (v. *infra*, § 2.1, discuția despre tratarea lui *ceea ce* ca relator).

Pe lângă relativul compus *ceea ce*, literatura lingvistică românească menționa, cu câteva decenii în urmă, un alt „compus”³¹: *cel ce*. În lucrările mai recente³², opinia aproape unanim acceptată este aceea că nu se poate vorbi deocamdată despre o sudură a grupului, în consecință *cel* este un demonstrativ semiindependent, antecedent al relativului *ce*.

Alături de formele de mai sus, GA₁, 1966, 177, include în categoria cuvintelor cu „dublu rol sintactic” nehotărâtele³³ *oricine, orice, oricare*, precum și o serie de adverbe pronominale³⁴ – adverbe interogative-relative: *când, cum, unde, cât, încotro, oricât* etc.

1.1.8. Adverbe relative

Adverbele relative *unde* (< lat. *undē*³⁵), *când* (< lat. *quando*³⁶), *cum* (< lat. *quomo*³⁷), *cât* funcționează ca mărci ale joncțiunii relative când în categoria relativizată se află un adverb compatibil semantic sau un nominal cu sens local, temporal, modal, respectiv cantitativ³⁸. Sunt, așadar, anafore adverbiale a căror sursă referențială se găsește în propoziția matrice. Alături de aceste adverbe, s-ar putea include în micro-sistemul adverbilor relativ-interogative și locuțiunea adverbială *de ce*, corespunzătoare unui adjunct cu sens cauzal sau final. *De ce* funcționează însă numai în interogative indirecte, așadar îl vom considera element interogativ.

Adverbele relative fac parte din clasa adverbilor pronominale – „adverbe substitute de nume / adverbe” (Dimitriu, 1999, 724). Adverbele substitute de nume / adverbe au, în opinia lui Dimitriu, 1999, 724 particularități semantice care le deosebesc de celelalte adverbe³⁹: transmit simultan două informații de natură semantică: o informație *directă*, „existentă în corpul fonetic al adverbului, care constă în indicarea în general a modului, (...), a cantității (...), a locului (...) sau a timpului” și o alta *indirectă*, „preluată în context de la un element nominal / adverbial, *principal* în concordanță cu informația semantică existentă în corpul fonetic al adverbului respectiv, care constă în precizarea / delimitarea modului, a cantității, a locului și a timpului.”

În privința frecvenței lor în propozițiile relative, așa cum am arătat *supra*, § 1.1.1, adverbul relativ *când* ocupă primul loc, urmat de *cum, unde* și *cât*.

2. DINAMICA SISTEMULUI DE CONECTORI.

RELATIVIZATORI⁴⁰, RELATORI⁴¹ □ I CLI □ EE SINTACTICE

În capitolul despre conjuncții, gramatica academică menționează cuvintele relative, în calitate de „părți de vorbire cu funcțiune de conjuncție“ (GA₁, 1966, 384). Autorii gramaticii adoptă propunerea făcută de Guțu, 1957, 168, privind delimitarea cuvintelor relative de conjuncții, după funcțiunea sintactică pe care o îndeplinesc în subordonată, însă adaugă ideea existenței unor stadii intermediare de „conjuncționalizare“ a relativelor: „valoarea de conjuncție a adverbelor relative este mai slabă sau mai pronunțată, după cum adverbul respectiv este sau nu parte de propoziție în propoziția pe care o introduce“ (GA₁, 1966, 385). Se indică un exemplu în care valoarea principală a lui *unde* este de „conjuncție cauzală“:

(19) „*Bucuria tatălui său era așa de mare, unde vedea că fiu-său are să fie procopsit.*“ (Petre Ispirescu, GA₁, 1966, p. 385)

Guțu, 1957, 168, consideră că au statut de relative cuvintele care (a) au rol sintactic numai în propoziția subordonată (atributive sau circumstanțiale cu antecedent), (b) au rol sintactic atât în propoziția subordonată, cât și în regentă (în relativele libere, *n.n.*, M.G.) și (c) „servesc ca expresie unui tip special de subordonate în care subordonata este o dezvoltare, o amplificare, o precizare a unui element din regentă“. Toate aceste subordonate sunt considerate propoziții relative. Conjuncțiile de origine „relativă“ se obțin prin „efasarea sensului și pierderea funcțiunii sintactice“ (Guțu, 1957, 169).

O idee similară, privind existența mai multor tipuri de cuvinte relative, întâlnim la Edelstein, 1971, care discută un tip de joncțiune frecvent în limba latină – *legătura relativă*⁴². Autoarea prezintă diferite atestări ale *legăturii relative* în limba română, discutând fenomenul defalcat pe valorile relativului (Edelstein, 1971, 339), cu exemple atât din limba veche, cât și din limba contemporană. Edelstein verifică relativul de acest tip prin substituția lui cu un demonstrativ sau cu *ceea ce* cu sens neutru:

(20) *Limbajele speciale au o sferă de întrebuințare în mod obligator mai redusă, din care cauză*⁴³ *se și specializează* (Ion Coteanu, *apud* Edelstein, 1971, 339)

(21) „...*până la gardul din fundul grădinii, pe care*⁴⁴ *neavând vreme să-l sar, o cotigeam înapoi.*“ (Ion Creangă, *apud* Edelstein, 1971, 340)

Autoarea conchide (Edelstein, 1971, 343) că există situații în care atât pronumele, cât și adjectivul sau adverbul relativ pot echivala cu o conjuncție coordonatoare urmată de un pronume, adjectiv sau adverb relativ, „situații care nu se încadrează în definiția dată pronumelui relativ în GA, potrivit căreia «pronumele relative fac legătura între propozițiile subordonate și cuvintele determinate din propoziția regentă».”

Formulăm ipoteza că se pot delimita două clase de cuvinte relative, care să dea seamă de gradele intermediare de „conjuncționalizare” a cuvintelor relative, precum și de situațiile prezentate de Edelstein, în care relația dintre cele două propoziții puse în *legătură relativă* nu pare a fi una de subordonare. Vom încerca să demonstrăm aici că fenomenul de „lexicalizare a unor construcții sintactice” (cf. Morin, *apud* Cornilescu, 1980/1996, 147) se manifestă încă⁴⁵ în microsistemul elementelor relative românești, în sensul că relativele pe care le numim *relatori* se află în această tranziție de la statutul de pronume asociat liber unor configurații sintactice, la statutul de conjuncție.

Ceea ce ne propunem să demonstrăm este că sistemul relativ românesc conține două tipuri de conectori: *relativizatori* și *relatori*, care prezintă diferențe atât sub aspect sintactic, cât și sub aspect pragmasemantic.

Într-o definiție provizorie, numim *relativizatori* cuvintele relative care din punct de vedere sintactic sunt grupuri sintagmatice deplasate dintr-o poziție de bază într-o poziție non-argumentală (SpecGC)⁴⁶, iar din punct de vedere semantic⁴⁷ se află într-o relație de tip anaforic cu un element referențial din matrice.

Relatorii sunt „cuvinte relative” care din punct de vedere sintactic se plasează într-o poziție adjoncționată la nodul Comp, așadar într-o poziție diferită atât de cea rezervată conjuncțiilor (pentru că nu au statut de complementizator, ci sunt integrate sintactic), cât și de cea rezervată grupurilor relative. Propozițiile relative cu care se asociază nu conțin o poziție relativizată, în consecință, nu există un lanț relativ⁴⁸ constituit în urma deplasării elementului relativ. Din punct de vedere semantic, nu prezintă decât parțial trăsăturile anaforice ale relativizatorilor.

Argumentăm existența acestor două clase de cuvinte relative prin câteva teste distribuționale pe care le facem utilizând date din corpul nostru.

Intenționăm să extindem aici propunerea făcută într-o analiză a valorilor lui *ceea ce* (Gheorghe, 2003) la toate cuvintele relative care manifestă această omonimie⁴⁹.

2.1. Ceea ce

În literatura de specialitate, relativul *ceea ce* cunoaște două interpretări⁵⁰: *sintetică* (în majoritatea studiilor) și *analitică* (mai ales în studii ale lingviștilor clujeni). Prin analiză sintetică se înțelege tratarea grupării *ceea ce* ca pronume relativ compus, în vreme ce interpretarea analitică presupune identificarea în gruparea *ceea ce* a două unități: un pronume demonstrativ (*ceea*) și un pronume relativ (*ce*).

2.1.1. Interpretarea sintetică

GA₁, 1966, 167, consideră relativul *ceea ce* un compus „sinonim cu *ce*“, dar îl încadrează în paradigma lui *cel ce*, despre care se afirmă că „are o situație specială, fiind în curs de contopire“ (GA₁, 1966, 160). Unul dintre argumentele furnizate în favoarea statutului de compus este imposibilitatea disocierii grupului prin prepoziție: „*Rețeta fericirii sau despre ceea ce nu se vorbește*“ (*idem*, 160). Întâlnim același tratament al grupării *ceea ce* în articole și gramatici de autor: Bidu, 1966, 87-93; Iordan și Robu⁵¹, 1978, 425; Florea, 1983, 189; Guțu-Romalo, 1985, 233; Ciompec, 1985, 287; Diaconescu, 1989, 1992; Irimia⁵², 1997, 144; Dimitriu, 1999, 286 și în special Avram⁵³, 1987, 119-122; Avram, 2001, 188 și Dindelegan, 1993, 45-46, care acordă o atenție specială argumentelor sintactice, într-o analiză detaliată a problemei asupra căreia vom reveni.

2.1.2. Interpretarea analitică

În favoarea interpretării analitice a grupării *ceea ce* se pronunță Nilsson⁵⁴, 1969, *passim*, Hazy⁵⁵, 1966, 103-106, Drașoveanu, 1997, 70 – pentru care „unicitatea verificată a cazurilor constituie un argument hotărâtor pentru separarea celor două elemente: *ceea* (...) și *ce* (...)“ – și Neamțu, 1999, 190-193, care face o analiză amănunțită a statutului morfosintactic al lui *ceea ce*, asupra căreia vom reveni, de asemenea.

2.1.3. Confruntarea celor două interpretări

Interpretarea sintetică amintită mai sus este rafinată și tratată amănunțit la Avram, 1987 și 2001 și Dindelegan, 1993.

Avram, 2001, 188, probează sudura avansată în care se găsește *ceea ce*

prin concurența cu relativul *ce*, „atât în construcții libere (...), cât și în îmbinări cu caracter oarecum fix: *tot ceea ce / tot ce* sau *în ceea ce privește / în ce privește*“. Construcția *tot ceea ce* furnizează de asemenea un argument în favoarea unității: „*tot* nu se acordă cu *ceea*, ci cu întregul“ (Avram, 1987, 122). Aceeași interpretare o primește *ceea ce* când este element de relație pentru o apozitivă (Avram, 2001, 430 și 475-476).

Dindelegan (1993) face o analiză detaliată a formei *ceea ce*, aducând argumente morfologice (invariabilitate cazuală, flexiune analitică în cazurile oblice, acord la masculin) și sintactice (imposibilitatea disocierii grupului, fenomenul de variație liberă în concurența cu relativul *ce*) pentru tratarea unitară, în toate ipostazele, ca relativ compus a grupării *ceea ce*. Autoarea înregistrează și contexte specifice lui *ceea ce* („este cazul apozitivelor introduse prin *ceea ce*, [...] unde acest relativ compus funcționează ca substitut propozițional, chiar frazal“, Dindelegan, 1993, 46), și contexte în care apare numai *ce*, fiind exclus *ceea ce*: „este cazul atributivelor relative (...) caietele *ce* i-au rămas, fiind imposibil *caietele *ceea ce* i-au rămas“ (*idem*, 46).

Și interpretarea analitică a lui *ceea ce* propusă de Neamțu (1999) privește ambele ipostaze ale lui *ceea ce* – în relative apozitive și în relative non-apozitive.

Argumentele lingvistului clujean sunt de natură morfologică și istorică (*ceea ce* nu are un corespondent interogativ⁵⁶), sintactică (grupul se „dezmembrează“ de la sine în componente cu valențe cazuale diferite care, obligatoriu, actualizează funcții diferite, supunându-se principiului unicității funcțiilor⁵⁷) și „pragmatică și metodologică“; Neamțu (1999) demonstrează ultima afirmație reconstituind o structură de bază pentru relativele libere cu *ce*. Redăm un citat mai amplu, din care să reiasă clar raționamentul propus: „*Nu înțelege mare lucru din ce îi spui*, unde „explicăm prepoziția *din* în subordonată nu prin verbul acesteia, care o refuză (* *a spune din...*), ci prin verbul *din* regentă (*a înțelege din...*), făcând apel la o construcție de bază preexistentă cu demonstrativul *ceea ce*, căruia îi aparținea prepoziția: *Nu înțelege mare lucru din ceea ce-i spui*. În aceasta din urmă, pozițiile sintactice sunt cele firești și normal realizate (*din ceea ce* = complement indirect prepozițional, iar *ce* = complement direct). Or, este nelogic ca într-o structură în care îl avem deja pe *ceea ce*, cu funcția sintactică cerută de verbul *din* regentă, alta decât a lui *ce*, să procedăm invers, adică să-l cuplăm cu *ce*, ajungând de unde am plecat. (...) Asemenea construcții, fără a fi «decomprimate» (= refăcute prin

introducerea demonstrativului), nu sunt, de fapt, analizabile.“ (Neamțu, 1999, 193).

Pentru a oferi o descriere cu un grad sporit de generalitate, deși se afirmă că în limba română se pot identifica două ipostaze ale lui *ceea ce*, gruparea ocurentă în relative apozitive este supusă aceleiași interpretări; argumentul decisiv este posibilitatea substituției cu „un substantiv cu înțeles foarte general și abstract: *lucru (ce / care...)*, *problemă (ce / care...)*, *motiv (ce / care...)*, *afacere (ce / care...)*, *chestie (ce / care...)* etc.“ sau „cu un substantiv + conjuncție: *Nu învață, nu-i atent la lecții...*, *lucru care mă supără enorm / dovadă că nu-l interesează școala*“ (*idem*, 1993). *Ceea* este așadar interpretat ca antecedent al relativei cu *ce*, o „*aposiție rezumativă interpropozițională*“, motivată de „necesitatea atributivei determinative de a avea un termen regent“ (Neamțu, 1999, 193).

2.1.4. Analiza bazată pe corpus. Teste de compatibilitate

Testele de compatibilitate dintre relativele *ceea ce* și *ce* prezentate mai jos se bazează exclusiv pe construcții din corpusul nostru.

◆ *Ceea ce* în contextele lui *ce*

Pornim de la premisa echivalenței funcționale *ce / ceea ce*, de la sinonimia celor două relative, prezumând că relativul *ceea ce* este compus în toate ipostazele. Analizând un set de construcții relative libere cu relativul *ce* din perspectiva posibilității ca în acele contexte să fie acceptat *ceea ce*, am identificat o serie de situații în care substituția nu afectează gramaticalitatea enunțului (fără a afirma că se găsesc în variație liberă sub toate aspectele) și o serie de situații în care substituția este blocată tot din cauze sintactice.

COMPATIBILITATE – domeniul sintactic al sinonimiei celor două forme:

(i) *în relative cu antecedentul pronominal tot*;

➤ Exemple atestate cu *ce*, în toate cele patru categorii ale corpusului:

(22) *Pe taraba buchinelului constănțean găsești absolut **tot ce / ceea ce** te interesează în materie de beletristică sau carte tehnică.* (J03, 485)

(23) *Poate nu mă credeți, dar oricum nu pot spune **tot ce / ceea ce** simt doar în 45 de secunde.* (C01, 282)

(24) *Se vede că atmosfera aceasta de un festivism „nord-coreean“ îi face*

*plăcere, ca de altfel **tot ce / ceea ce** se petrece aici.* (B03, 660, 104)

(25) *Această formă de activitate e poetica, și ea include **tot ce / ceea ce** are legătură cu creația sau cu compunerea unor lucrări ce au drept substanță și mijloc totodată limbajul.* (AC03, 185)

➤ Exemple atestate cu *ceea ce*:

(26) *Își aminti de agenda în care nota **tot ceea ce** nu trebuia să uite, însă nu-și amintea pe unde o pusese.* (B02, 243)

(27) ***Tot ceea ce** ar putea deranja se cenzurează.* (J03, 534)

(ii) *în relative libere, în poziții sintactice marcate prepozițional* (cu prepoziția impusă obligatoriu de un constituent din propoziția matrice):

(28) *Urmărim cu plăcere postul PRO TV Internațional, ne pare bine că vedem știrile din țară și că suntem la curent cu ce / ceea ce se întâmplă.* (C01, 304)

(29) *Mă tem de ceea ce / ce-o să iasă din Parlament.* (C03, 47)

(30) *Cam atât aș fi dat și acasă pe ce / ceea ce am mâncat.* (B03, 690, 58)

(31) *Orice activitate face necesară reorganizarea sa continuă raportând-o la ce / ceea ce trebuie realizat, întrucât este de admis posibilitatea apariției unor evenimente neprevăzute.* (AC04, 60)

(32) *Fiecare să se ocupe de ce știe și să vorbească ce trebuie și cu oarecare decență.* (J03, 511)

(iii) *în relative pseudo-scindate*⁵⁸:

(33) *Adică ce / ceea ce spun eu acum, eu cred că va fi confirmat de ce-o să se-ntâmple după noiembrie 2002.* (C03, 45)

(34) *Ce / ceea ce m-a impresionat în clădirea aceea au fost culoarele.* (B05b, 77)

(35) *Ce / ceea ce nu înțelegem noi este de ce Guvernul nu și-a recunoscut donația încă de la început?! (J03, 510)*

(36) *Ce / ceea ce este literar și ce / ceea ce nu în cuprinsul unei culturi hotărăște istoria.* (AC03, 90)

INCOMPATIBILITATE sintactică – *ceea ce* exclus din contextele lui *ce*:

(i) *în relative cu antecedent nominal*:

(37) *Se abținu însă, mirat de iritarea ce-l cuprinsese deodată.* (B02, 513)

(38) ** mirat de iritarea ceea ce-l cuprinsese...*

Situația de sub (i) se poate corobora cu constatarea că nu există relative cu antecedent introduse prin *ceea ce*, în afară de construcțiile cu *tot*.

(ii) **în contexte în care *ce* este adjectiv relativ:**

(39) *I-a explicat babei Rizea ce atribuțiuni are președintele și a promis că va face o statistică a bisericilor ridicate în țară.* (J01, 652)

(40) * *I-a explicat babei Rizea ceea ce atribuțiuni are președintele...*

(iii) **în interogative indirecte parțiale:**

Incompatibilitatea este previzibilă, pentru că nu există corespondent interogativ al relativului *ceea ce*.

(41) *Dragă PRO TV, vă rog frumos, în reportajele dumneavoastră, întrebați persoanele avizate ce se va întâmpla cu profesorii care nu au susținut concursul de titularizare, preferând marea în locul acesteia.* (Pro TV, 14.08.2002)

(42) * *să întrebați ceea ce se va întâmpla...*

♦ *Ce* în contextele lui *ceea ce*

Relativul *ce* ar trebui să fie acceptat în toate construcțiile cu *ceea ce* care satisfac condițiile sintactice descrise *supra* – relative cu pronumele *tot*, construcții cu prepoziția impusă de un constituent din regentă și relative scindate.

Prezumția este însă infirmată de un set de construcții cu *ceea ce* în care, deși configurația sintactică ar trebui să tolereze ocurența lui *ce*, substituția cu acesta conduce la enunțuri cu un grad diferit de acceptabilitate.

➤ *relative pseudo-scindate reluate printr-o pro-formă:*

(43) *Sunt alături cu sufletul de voi și ceea ce faceți voi puțini tineri sunt în stare s-o facă.* (C01, 342)

(44) ? *Sunt alături cu sufletul de voi și ce faceți voi puțini tineri sunt în stare s-o facă.*

(45) *Ceea ce spusese o făcuse doar așa, dintr-o pornire firească.* (B02, 245)

(46) * *Ce spusese o făcuse doar așa, dintr-o pornire firească.*

Enunțurile (43) și (45) sunt propoziții (pseudo-)scindate dublate prin pronumele neutru *o*; sintaxa relativelor scindate nu presupune niciodată lexicalizarea urmei sau dublarea prin clitic a secvenței dislocate, pentru că mecanismul lor de formare este diferit de cel al relativelor obișnuite.

Vorbitorii introduc pronumele *o* în enunțurile (43) și (45) alături de verbul *a face* ca anaforic pentru secvența introdusă de *ceea ce*. Relativul *ceea ce* este așadar resimțit ca „neutru“, în acord cu pro-formele *o* și *a face*. În enunțurile (44) și (46), prin pierderea lui *ceea*, slăbește gradul de acceptabilitate a construcțiilor, determinând o „reinterpretare“ a lui *o*; în (44), pronumele cu sens neutru ar putea fi interpretat ca un clitic de acuzativ, urmă non-vidă a poziției sintactice relativizate – obiect direct – și ar putea fi motivat de distanța mare dintre secvența dislocată și categoria relativizată. Am marcat totuși ca nefiresc enunțul pentru că sesizăm un „dezacord“ între clitic (aici e mai degrabă clitic decât o pro-formă cu sens neutral) și relativ.

Enunțul (46) poate primi aceeași interpretare, însă *ceea ce* îl face inacceptabil este probabil distanța prea mică a relativei față de „poziția de extracție“. Nu este necesară reluarea prin *o*, pentru că distanța este prea mică și impresia de „dezacord“ dintre el și relativul *ce* este mai pregnantă aici decât în (44). Enunțul (45), cu *ceea ce*, rezistă grație lui *ceea*. Vom încerca mai jos să oferim o explicație pentru acest fapt.

➤ *relative pseudo-scindate cu subiect topicalizat:*

(47) *Iar ceea ce* [atacurile din 11 septembrie] *au demonstrat a fost că, deși America este cea mai puternică țară din lume, din punct de vedere economic și militar, este totuși vulnerabilă din punct de vedere militar.* (J03, 539)

(48) * *Iar ce* atacurile din 11 septembrie *au demonstrat a fost că...*

(49) *Îi părea rău că nu se întâmplase ceea ce* [el] *fusesse aproape convins că s-a întâmplat?* (B02, 255)

(50) ? *Îi părea rău că nu se întâmplase ce* [el] *fusesse aproape convins că s-a întâmplat?*

(51) *Este ceea ce* [românii] *cunosc, încă din comunism, sub numele de „pusul unei vorbe bune unde trebuie“.* (J03, 543)

(52) * *Este ce* [românii] *cunosc, încă din comunism, sub numele de „pusul unei vorbe bune unde trebuie“.*

Agramaticalitatea enunțurilor (48) și (52) are drept cauză topicalizarea subiectului, avansarea lui în poziție preverbală, cu consecința dezorganizării structurii. Construcțiile scindate cu pronume relativ în poziție de obiect prezintă, ca și interogativele directe parțiale, ordinea obligatorie O-V-S:

(53) *Ce spune Maria (despre asta)?*

(54) * *Ce Maria spune (despre asta)?*

Enunțul (50) nu este respins ca agramatical (deși poate fi considerat destul de rău-format), pentru că relativul *ce* nu este obiectul verbului din propoziția relativă, ci este un argument al verbului *s-a întâmplat*. Construcția este amalgamată, astfel *ce* nu se află în grila tematică a nici unui constituent din propoziția relativă.

➤ *Alte contraste:*

În exemplele de mai jos, textele originale conțin relativul *ceea ce*; verificăm posibilitatea de substituție cu *ce*:

(55) *Arată și fă emisiuni interesante pentru că noi, țara, poporul, vrem să vedem (ceea) ce se întâmplă în realitate!* (C01, 348)

(56) *Trăncăneala spusă sau scrisă de astfel de inși se numește, în România, program de guvernare social-democrat. Dar (ceea) ce trăiesc, exact în același timp, cetățenii României, cum s-o fi numind?* (J03, 536)

(57) *(Ceea) ce trăiesc și (ceea) ce scriu se leagă reciproc.* (B01,248, 38)

(58) *Ce faci? o întrebă el încă destul de liniștit, încă nici destul de surprins, nerealizând (ceea) ce se consuma sub ochii lui.* (B02, 261)

Exemplele de sub (55) – (58) nu prezintă contraste de gramaticalitate, așadar, din punct de vedere sintactic putem vorbi de variație liberă; opțiunea pentru *ceea* este motivată fie de situația de comunicare, de dorința de emfazare (56), (57), fie de insistența pe o componentă nominală – o lexicalizare a *ceea ce* în pragmatică se numește fond comun de cunoștințe (*mutual knowledge*) – o temă cunoscută de toți participanții la actul de comunicare. Este cazul exemplelor de sub (55) și (58).

Nilsson 1969, 45, discută contrastul dintre: (a) relative cu *tot ce* și (b) *tot ceea ce*, bazându-se pe intuițiile unor vorbitori nativi⁵⁹: pentru unul dintre ei, diferența dintre *tot ce există pe lume* și *tot ceea ce există pe lume* este o diferență stilistică: varianta cu *ceea ce* este mai „grea“ (la fel au răspuns și majoritatea vorbitorilor pe care i-am chestionat⁶⁰); pentru alt vorbitor consultat de Nilsson, diferența este mai subtilă: constă în „accentul intențional“: formula cu *tot ce* desemnează totalitatea, în vreme ce în *tot ceea ce* accentul cade pe *ceea (ce)*, adică, am adăuga, pe o componentă a universului comun de discurs (*shared knowledge*)⁶¹. Din perspectivă semantico-sintactică, *tot* este un cuantificator universal a cărui extensie este diferită în cele două secvențe: propoziția relativă în (a), componentul *ceea* în (b).

Aceste contraste nu pot rămâne fără consecințe la nivelul organizării sintactice a enunțurilor cu *ceea ce* sau, altfel spus, ele sunt probabil efecte ale organizării sintactice aflate într-un proces de modificare.

Am putea corobora aceasta cu observația că din testele de compatibilitate de mai sus reiese faptul că *ceea ce* funcționează în pozițiile lui *ce* numai atunci când *ce* nu are antecedent, pentru că *ceea* saturează acea poziție. Excepția cu *tot* este o falsă excepție. Contextele nu sunt echivalente: în construcția *tot ce faci*, *tot* este pronume, pe când în construcția cu *tot ceea ce*, *tot* este adjectiv, un modificator al lui *ceea*.

În concluzie, posibilitatea substituției lui *ceea ce* cu *ce* ar putea fi un test pentru gradul de sudură din gruparea *ceea ce*, care prezintă o omonimie funcțională. Se pare că morfologic gruparea *ceea ce* a evoluat, aproape s-a contopit⁶², însă din punct de vedere sintactic structurile „au rămas în urmă“.

Opinia noastră este că există un *ceea ce*₁ sudat, cu statut de *relator*, foarte apropiat de complementizatori (prin aceasta înțelegând, cum anticipam mai sus, că unul dintre cele două roluri sintactice ale relativelor – cel de conector sintactic a două secvențe – devine mai pregnant, opacizându-se calitatea lor de anaforice; nu întâmplător aceste pronume și adverbe relative apar de regulă în propoziții apozitive, unde legătura sintactică este mai laxă, nu presupune guvernare)⁶³ și un *ceea ce*₂ – *relativizator* – alcătuit din două componente, dintre care unul singur relativ; pentru acesta, rolul de a asigura legarea sintactică a enunțului este secundar, primordială fiind calitatea de anaforic, vehicul pentru informația din grila tematică a guvernorului său. De aici sensibilitatea lui *ceea ce* față de configurația sintactică a enunțului în unele situații și indiferența în altele – în apozitive. *Ceea ce*₂ conține două elemente insuficient sudate.

Desigur că tendința limbii este aceea de a face din *ceea ce* un echivalent al lui *ce*, însă vorbitorii sunt încă sensibili la diferențele dintre cele două relative și această sensibilitate poate fi un reflex al constrângerilor sintactice care guvernau structura bimembră demonstrativ + relativ⁶⁴.

Ne putem întreba dacă aceste constrângeri sintactice impuse de configurația în care apare grupul doar întârzie momentul când cele două relative vor fi în variație liberă sau se pregătesc condițiile pentru specializarea lor în două categorii de elemente de relație la nivelul frazei. Deocamdată, un răspuns tranșant este dificil de formulat.

Am insistat mai mult asupra relatorului (*ceea ce*), pentru că omonimia lui cu relativizatorul *ceea ce*⁶⁵ reprezintă un fapt de limbă destul de greu

sesizabil și este necesară o demonstrație care să sprijine această idee. În cazul celorlalți conectori cu dublă valoare, studierea corpusului ne poate furniza suficiente dovezi privind diferențele de rol.

2.2. Care

2.2.1. După care / la care / drept (pentru) care

În corpusul cu *care* am identificat o serie de construcții în care relativul (*după care / la care / drept pentru care*) prezintă caracteristicile amintite mai sus pentru clasa *relatorilor*, la care adăugăm și:

- a) legare sintactică laxă a construcției relative de propoziția matrice; construcția are caracter parantetic, e izolată prozodic de restul enunțului; mărcile grafice ale pauzei sunt virgula, punctul (rar, absența oricărui semn de punctuație);
- b) conectorul relativ își procură referința de la o secvență de tip propozițional;
- c) conectorul poate fi substituit cu un deictic textual (*după aceasta / aceea*);
- d) conectorul relativ nu a suferit o conversiune la clasa conjuncției, însă se tinde spre o gramaticalizare a formulei de joncțiune, dată fiind stereotipia secvenței.

În corpusul cu *care*, 93 de construcții prezintă caracteristicile de mai sus. Unele dintre ele au trăsături comune cu o categorie de relative înregistrate în literatura de specialitate sub numele de *circumstanțiale* (Carabulea, 1959, GA₂, 1966) sau *continuative* (Cornilescu, 1980/1996)⁶⁶, fără a se suprapune însă total cu acestea.

Ne ocupăm aici numai de relativele în care conectivul este *relator* și se găsește în configurații cu un anumit grad de stereotipie.

Avem în vedere construcții cu relativul *care* precedat de prepozițiile *după*, *la*, *drept (pentru)*, unde componentul grupului relativ este întotdeauna invariabil, iar prepoziția nu este impusă de nici un constituent din matrice. Să se compare (59) cu relatorul *care* și (60) cu relativizatorul *care*:

- (59) *Și i-am spus că și io am stat și mi-am făcut temele, știi, **la care** el a percutat imediat...* (C04, 135, 62)
- (60) ***La care**⁶⁷ mi-a ieșit cabinetu-n față, la ăla am vrut să intru.* (C04, 136, 31)

Distribuția acestor relative în corpusul nostru, în funcție de categorie este cea din *Tabelul 8*:

Conector	Categorie			
	J	AC ⁶⁸	B	C
<i>După care</i>	9	–	71	1
<i>la care</i>	–	–	6	1
<i>drept (pentru) care</i>	2	–	3	–

Tabelul 8 – Distribuția relatorului *care*

Exemplele de mai jos sunt cu relativul *care* precedat de prepoziția *după*, sunt relative libere, care continuă secvența narativă anterioară. Relativul este substituibil printr-un adverb / locuțiune adverbială: *apoi / după aceea*.

În ceea ce privește legarea de matrice, au o poziție parantetică, marcată grafic fie prin virgulă (61), fie prin punct (62); mai rar, am întâlnit construcții care nu prezintă nici o marcă grafică a pauzei (63), dar acest fapt poate fi o omisiune a autorului și nu o situație specială de legare sintactică⁶⁹.

- (61) *Animalul se scutură, se dezmetici, privi în jur, **după care** se pierdu grăbit printre mărcini.* (B02, 54)
- (62) *Am urmărit apoi de la distanță expediția, păstrând legătura cu A. B., care ne-a trimis corespondențe săptămânale la „Observatorul cultural“ (revista pe care o lansasem între timp, la finele lui februarie 2000). **După care** am avut plăcerea să particip la programul berlinez care a încheiat – apoteotic, cum altfel?! – întreaga poveste.* (B03, 01)
- (63) *Lelu le-a prezentat-o pe Geta **după care** au mers în casă.* (B10, 291)

Distribuția în corpus a mărcilor este prezentată în *Tabelul 9*:

conector	marcă grafică		
	virgulă	punct	Ø
<i>după care</i>	54	17	10
<i>la care</i>	1	6	–
<i>drept (pentru) care</i>	–	5	–

Tabelul 9 – Mărcile grafice ale legăturii relative

Formula *drept (pentru) care* este specifică stilului administrativ, dar am identificat câteva exemple și în categoriile B (în secvențe care mimează stilul administrativ) și J:

- (64) *Față de această rațiune, acțiunea urmează a se admite de îndată, cu execuție provizorie, în sensul că reclamantul Iancu poate trece pragul bucătăriei, conform articolului 274 din Codul de procedură civilă. Cu recurs. **Drept pentru care**, în cele din urmă, abia am reușit să-l evacuez cu forța, fiind un locatar deosebit de certăreț, cu o purtare destul de regretabilă în imobil amenințând toată ziua că nu știm cu cine stăm de vorbă și vom vedea prea târziu, abia după reușita experienței lui. (B08, 91)*
- (65) *Firește, asta subîntinde subtil și precis sensul că dl. președinte înțelege tot. **Drept care**, Occidentul ascultă cuvântul său înțelept. (J01, 400)*

Am afirmat mai sus că relația dintre conectorii discutați aici și „sursa“ lor referențială este o relație anaforică de un tip special. Relatorul *care*, spre deosebire de relativizatorul omonim nu are ca sursă referențială un nominal din matrice (realizat fonetic sau vid), ci se poate spune că „repoziționează“ o secvență sintactică amplă, uneori o întreagă frază, funcționând ca un pivot structural de relansare a enunțului. Vom reveni, în capitolul următor, asupra problemei „lanțului relativ“ din construcțiile cu relator.

Tot aici se poate include *care* din construcțiile anacolutice, menționate de Vulpe, 1980 și Merlan, 1998, de ex.: *era miliție la mijloc, **care** nu se putea să... să facem scandal (apud Vulpe, 1980, 73)*. Vulpe încadrează aceste construcții în categoria falselor subordonate introduse prin *care*, considerând relativul element joncțional coordonator, așa cum procedează Edelstein, 1971.

2.2.2. „Clișee sintactice“ cu relativul *care* (exprimarea ipotezei)

Paradigma lui *care* conține și ipostaze în care, fără a putea vorbi (încă) în toate cazurile de actualizarea unei valori de *relator*, relativul apare în construcții cu un anumit grad de previzibilitate, un tip de clișeu sintactic de tipul *în măsura în care, în cazul în care, în situația în care* etc. Relativul *care* este invariabil, la fel și componentul nominal al grupării. E vorba de sintagme care funcționează deja (sau urmează să funcționeze) ca locuțiuni prepoziționale și care tind să înglobeze relativul într-o secvență cu caracter fix, un „clișeu sintactic“ de legare sintactică interprepozițională (cu șanse de a deveni locuțiune conjuncțională).

În categoria AC și J, am întâlnit numeroase exemple unde *în măsura + în care* are statut cvasi-locuțional⁷⁰, exprimând o circumstanță modală cu nuanță ipotetică:

- (66) a. *Criticul „cu metodă“ e un hermeneut, însă nu și un deținător al adevărilor ultime. Interpretarea pe care el o dă operei e adevărată în măsura în care ea e coerentă, pertinentă, convingătoare.* (AC03, 153)
- b. * *...Interpretarea pe care el o dă operei e adevărată în măsurile în care ea e coerentă, pertinentă, convingătoare.*
- c. * *...Interpretarea pe care el o dă operei e adevărată în acea măsură în care ea e coerentă, pertinentă, convingătoare.*
- (67) a. *El poate răspunde acestui deziderat, în primul rând în măsura în care se înscrie în activitățile de formare pe care le penetrează.* (AC04, 135)
- b. * *El poate răspunde acestui deziderat, în primul rând în măsurile în care se înscrie în activitățile de formare pe care le penetrează.*
- c. * *El poate răspunde acestui deziderat, în primul rând în toată / acea măsură în care se înscrie în activitățile de formare pe care le penetrează.*

Alte grupări au un sens ipotetic mai pregnant decât construcția de mai sus: *în situația în care, în ipoteza în care, în cazul în care*, fiind echivalente cu conjuncția *dacă*.

Pentru *în cazul în care*, există o alternativă conjuncțională: locuțiunea *în caz că*. Considerăm că avem aici o dovadă clară că fenomenul de „conjuncționalizare“ se produce. Structura „de tranziție“ coexistă un timp cu

locuțiunea conjuncțională, probabil chiar vor rezista în paralel, dacă vorbitorul consideră avantajoasă în anumite situații varianta cu relativ⁷¹.

Am putea stabili o ierarhie privind gradul de „sudură“ din grupări; de la *în măsura în care*, cu cel mai înalt grad de coeziune, la *în ipoteza în care* și *în cazul în care* – stadiu intermediar (componenta nominală admite și determinări adjectivale⁷²) – până la *în cazul în care, în situația în care* – cu cea mai slabă legătură a componentelor, pentru care am identificat în corpus și variante flexionare ale nominalului:

- (68) *În situația în care, prin rezultatele obținute, se consideră că au atins nivelul minim de competență cerut și necesar continuării studiilor – sau dacă ne referim la finalul studiilor – că și-au format competențele solicitate de activitatea pe care o vor exercita după absolvire.* (AC04, 90)
- (69) *Oamenii care nu sunt siguri pe ei vor ocoli privirea interlocutorului în situații în care se simt amenințați, dar o vor căuta în situații favorabile; există chiar expresia „a te agăța“ cu privirea.* (AC01,202)
- (70) *Acest fapt generează o variație a aprecierilor emise de diferite persoane asupra aceleiași performanțe, chiar și în situațiile în care acestea sunt emise pe baza unor criterii precis stabilite.* (AC04, 427)

Să se compare exemplele (68) – (70) în care considerăm că se manifestă tendința de specializare a grupării în mijloc fix de joncțiune interpropozițională (v. sinonimia secvenței cu *dacă*), cu (71 a). În (68) – (70), tendința de pierdere a autonomiei nominalului este favorizată (și) de poziția sintactică non-argumentală pe care o ocupă în matrice, spre deosebire de (71), unde nominalul *situația* este în poziție argumentală – țintă abstractă a verbului *a ajunge*. Aici, *care* este un relativizator (secvența nu poate fi substituită cu *dacă*):

- (71) a. *S-a ajuns în situația în care extrem de puțini oameni politici își mai pot permite să țină lecții de morală.* (J03, 233)
- b. * *S-a ajuns dacă extrem de puțini oameni politici își mai pot permite să țină lecții de morală.*

Pentru gruparea *în cazul în care* am găsit numeroase exemple în categoria AC și J:

- (72) *În cazul în care numărul nuanțelor de care dispunem este insuficient pentru indicarea tuturor etajelor și subetajelor, acestea se diferențiază prin hașuri colorate.* (AC02, 70,25)

(73) *Intervenția militară din Irak preconizată a avea loc la începutul lui 2003 va re poziționa Rusia ca furnizor de petrol în cazul în care cele două state vor stabili un regim de administrare a Orientului Mijlociu.* (J02, 96)

Nu am găsit nici un enunț cu varianta de plural a nominalului, dar considerăm că nu ar fi imposibil de reperat.

Ne putem întreba de ce sunt preferate aceste construcții stereotipe cu relativ (majoritatea cu sens ipotetic) conjuncției *dacă* – un mijloc de subordonare mai economic. Am putea vedea aici o strategie pragmatică prin care vorbitorul câștigă timp pentru a-și organiza enunțul în continuare, momentul în care se introduce în discurs predicția subordonatei este amânat; la aceasta se adaugă avantajul că forma și implicit funcția relativului în subordonată sunt „copiate“ de la componenta nominală a grupării în mod aproape automat, după tiparul: *În [Nominal] + În [care]*. Așadar, vorbitorul face un minim efort de organizare sintactică a relativei, iar interlocutorul, la rândul său este supus unui efort minim de decodare⁷³, concentrându-și atenția pe secvența următoare din relativă.

Pronumele relativ este aici mai mult decât un *topic*, vehiculează o informație cunoscută, care tocmai a fost adusă în situația de discurs, deci este foarte proaspătă în memoria discursivă. Ca anaforic, relativul se găsește aici într-o situație extremă în ceea ce privește gradul de accesibilitate⁷⁴ – este în vecinătatea absolută a sursei referențiale, deci e aproape inutil pentru vehicularea informației referențiale. Rolul său cel mai pregnant este cel de pivot structural pentru restul enunțului, adică ceea ce considerăm noi că sunt relatori.

2.3. *Unde*

Și adverbul relativ *unde* funcționează, în unele situații, ca relator. În exemplele de mai jos, *unde* doar leagă sintactic cele două secvențe – propoziția matrice și relativa – fără a îndeplini funcția sa „canonică“⁷⁵ – de circumstanțial de loc în relativă. În (74), este un relansator al enunțului, cu sens neutral, globalizant, similar cu al relatorului *ceea ce*:

(74) *Soarele, ieșit acum peste acoperișul anticariatului de peste drum, îi mângâia plăcut obrazul. De unde i se păru că frigul se mai îmblânzise puțin.* (B02, 474)

Propoziția relativă continuă secvența narativă din matrice, iar relația sintactică dintre cele două propoziții este de coordonare, nu de subordonare. Aici adverbul relativ nu funcționează ca dublu substitut, ca în (75), nici ca substitut al unui nume, ca în (76):

(75) *Ia aminte deci că lumina și întunericul erau înăuntru mai înainte de a fi afară, iar când le primești, se întorc **de unde** au plecat.* (B06a, 62)

(76) *Am fost de o parte a zidului **de unde** nu răsărea nici un fel de speranță.* (B03, 1006, 123)

În (77), (78) și (79), relația de coordonare pare a fi de tip conclusiv:

(77) *...fiindcă el nu era deloc atât de mult încât să mai poată da și la alții, dar nici oblomovirea pe patul de lemn nu o mai putea suporta, **de unde** se născuse un soi de nevroză a nepotrivirii, pe care maică-sa o miroșise, dar credea că el are nevoie de un climat de concurență care să scoată din amorțeală (...)* (B09, 20)

(78) *Privirea constituie un mod „netactil“ de a atinge pe cineva, **de unde** și expresia „a mângâia cu privirea“.* (AC01, 204)

(79) *Influența lui Aristotel e însă covârșitoare, **de unde** frecvența proclamare a interesului teoreticienilor pentru tragedie, chiar dacă în secolul XVI aceasta nu mai este ilustrată prin opere de valoare.* (AC03, 316)

Tot cu valoare de relator, dar diferită de cea din exemplele de mai sus, *unde* poate fi apozem⁷⁶, marcă a apozității (80). Un argument în favoarea opacizării valorii de relativ(izator) este și absența predicăției. Putem presupune că în cazul (80), *unde* este la limita extremă a „conjunctivizării“:

(80) *Evaluarea ritmului de lucru: $R_m = t.n. / T_m \times 100$, **unde**: R_m – ritm de lucru (coeficient de viteză), $T.n.$ – timp prevăzut de normativ (timp dezirabil), T_m – timp efectiv utilizat.* (AC04, 199)

2.4. Cum

Încadrăm în clasa relatorilor și adverbul *cum* ocurent în construcții relative prezentative (v. *infra*, Cap. 8, § 4.2). Discutăm aici numai calitatea conectorului, care, asemenea lui *unde*, nu funcționează ca substitut al unui adjunct modal, ci are rolul prevalent de a conecta două secvențe sintactice. În toate exemplele de mai jos (81 a) – (83 a), *cum* este aproape echivalent cu conjuncția *că* (81 b) – (83 b):

- (81) a. *Apoi simți cum îi scade pulsul.* (B02, 432)
 b. *Apoi simți că îi scade pulsul.*
- (82) a. *Da, da, zic miniștrii PD cu Babiuc în frunte, nu le vine să creadă cum PNȚCD le mărește marja de manevră.* (B01, 344, 57)
 b. *Da, da, zic miniștrii PD cu Babiuc în frunte, nu le vine să creadă că PNȚCD le mărește marja de manevră.*
- (83) a. *Simți astfel cum sunetul trece prin tot corpul.* (B03, 896, 49)
 b. *Simți astfel că sunetul trece prin tot corpul.*

Diferența dintre joncțiunea cu conjuncția *că* și cea cu relatorul *cum* se plasează numai la nivel semantic. Vom reveni asupra acestei chestiuni în paragraful dedicat relativelor *prezentative* (subordonate ale verbelor de percepție).

Considerăm că în exemple de tipul celor de mai sus, *cum* este un echivalent al conjuncției, dar nu e convertit definitiv la această clasă lexico-gramaticală pentru că își păstrează calitatea de substitut al unui adjunct modal în subordonată. „Fractura“ s-a produs numai în ceea ce privește substituția unui adjunct cu aceeași valoare din regentă. Relativele de sub (81) – (83) ocupă poziții argumentale din grila tematică a verbelor predicat din regentă – obiect direct, în toate situațiile (fără ca subordonatele să fie interrogative indirecte). În consecință, *cum* este relator, adică un relativizator cu valoare slăbită, care tinde să devină conjuncție, dar care este încă supus unor constrângeri sintactice⁷⁷ manifeste în interiorul relativei.

2.5. Când

În cazul adverbului relativ *când*, am identificat două tipuri de relativă în care considerăm că avem de-a face cu valoarea de relator, însă în grade diferite de „conjuncționalizare“. Primul caz e ilustrat de contexte în care *când* introduce o subordonată circumstanțială opozițională. GA₁, 1966, 403, consideră că în acest caz⁷⁸ relativul a devenit deja locuțiune conjuncțională, dar credem că în unele contexte încă se conservă relația de coreferențialitate a relativului cu o poziție sintactică din relativă, și anume aceea de circumstanțial temporal ($t =$ „în acest timp“, „în același moment“):

- (84) *Pentru că sănătatea economică a Chinei este din ce în ce mai înfloritoare, pe când, situația economică a Japoniei se deteriorează* t_i .

(J03, 578)

- (85) *Este inadmisibil! Am văzut «Știrile» de la ora 19.00 și sunt uimit cum, în statul român, niște elevi rromi sunt avantajați și admiși în niște licee foarte bune din București, cu niște medii de 5.00-6.00, **pe când**, românii noștri, cu medii mult mai mari, sunt repartizați în grupuri școlare, școli profesionale și chiar mai rău Ți.* (C01, 385)

În alte contexte, legătura cu o poziție sintactică din relativă pare și mai ștearsă, această ruptură fiind favorizată și de pauză:

- (86) *Stimată doamnă, a fi agramat nu este un pericol pentru genii, eu le înțeleg. # **Pe când**, dumneata, ori suferi de intoleranță, care face casă bună cu... dacă aș mai spune ce... superficialitatea, superficialitate care, la rândul ei, face casă bună cu prostia. Ce vă alegeți, un agramat sau un prost?* (C01, 383)

Cea de-a doua ipostază de relator a lui *când* este mai curând un „clișeu sintactic“, în sensul în care am considerat și construcțiile cu *care* (v. *supra*, § 2.2.2). Adverbul nu și-a pierdut complet valoarea temporală, însă nu mai este un relativizator – dublu substituit – pentru că, de data aceasta lipsește propoziția regentă. Construcțiile de sub (87) – (91) sunt rudimente ale unor construcții bipropoziționale din care a supraviețuit doar relativa, regenta fiind suspendată. Ea este însă ușor de reconstituit grație stereotipiei acestor formule⁷⁹. Variabilă este doar marca de persoană a morfemului reflexiv – persoana a II-a trimite la un subiect nedeterminat, persoana I la subiectul vorbitor; în plan semantico-sintactic, opoziția corespunde opoziției obiectiv / subiectiv:

- (87) ***Când** te gândești că păcatul lor cel mai mare este că nici nu-și dau seama cât de păcătoși și incurabili sunt.* (J03, 589)
- (88) ***Când** te gândești că mai ales satul trebuia încurajat cât se poate.* (B10, 463)
- (89) ***Când** mă gândesc că mai vine câte un nepriceput și zice ce simplu este.* (B10, 525)
- (90) *Și **când** mă gândesc că la lansarea Evenimentului zilei am aruncat fluturași din elicopter până mi s-a făcut rău.* (B01, 173, 27)
- (91) *Și **când** te gândești că Diaconescu a oferit PD-ului un post de vice prim.* (B01, 350, 58)

2.6. Indiferent + relativ

Adverbul *indiferent* intră în componența unor locuțiuni prepoziționale (*indiferent de*) sau conjuncționale (*indiferent dacă*) cu sens concesiv:

- (92) **Indiferent de** locurile prin care ne poartă cartea, peisajul emoțional rămâne același: un strigăt disperat de protest care prevestește nu numai sfârșitul secolului dar și sfârșitul civilizației. (B03, 238, 43)
- (93) În jurul gazonului, cu oricine discuți, **indiferent dacă** este vorba de jucători, tehnicieni sau oameni din conducerea Consiliului de Administrație, toți spun că echipa lor mai păstrează șanse de calificare, că Dinamo poate recupera diferența de două goluri la care a pierdut partida-tur de la Bruges. („România liberă“, 6.08.2002)

Asociat unui relativ, *indiferent* tinde să „coaguleze“ gruparea respectivă care, pe lângă sensul concesiv adaugă și valoarea unui cuantificator universal de „liberă alegere“ (cf. *free choice quantifier*). Gruparea formată din *indiferent* și relativ tinde să-și modifice statutul, însă considerăm că procesul de transformare în locuțiune conjuncțională nu este încă încheiat. Sinonimia cu compusele nedefinite nu este un argument suficient pentru a le considera locuțiuni, dar poate demonstra tendința de schimbare:

◆ Oricare:

- (94) Observ cu surprindere și indignare că se încearcă implicarea mea într-o afacere, **indiferent care** ar fi aceea. (J01, 74)

◆ Orice (pronume):

- (95) Dl consilier Paul Gonțea spunea că, **indiferent de ce** se votează acolo, în consiliul local, primarul, I.G. în speță, are grijă să câștige imagine. (C02, 09)
- (96) Lumea își va continua existența **indiferent de ceea ce** se va întâmpla între urmărit și urmăritor. (B02, 264)

◆ Orice (adjectiv):

- (97) **Indiferent ce** poem citeai, erai filmat pe o bancă, în parcul pustiu, sub salcâm, un fel de imaginar romantic clișeizat ocupa iremediabil mințile realizatorilor. (B03, 717, 111)

◆ Oricine:

- (98) *Evenimentul de la Moscova arată că, **indiferent cine** se află acum la conducerea noii Al-Qaeda, acesta a optat pentru un traseu de război presărat cu atentate spectaculoase și după cum arată specialiștii, prin atac după atac.* (J03, 593)

◆ Oricât:

- (99) ***Indiferent cât** de mare e urbea sau cătunul, insul face trei maratoane pe zi, leagă șapte-opt ceasuri de discursuri și emite cel puțin o duzină de soluții pentru elevarea localității.* (J01, 783)

◆ Oricum:

- (100) ***Indiferent cum** se va termina însă acest scandal, el ar putea fi începutul atât de necesar al unui proces de asanare a vieții politice românești.* (J01, 807)

Așa cum se observă din enunțurile de mai sus, formula *indiferent* + relativ are o distribuție similară cu a compuselor pronominale sau adverbiale, cu observația că formula cu relativ pare a tolera atât modul indicativ, cât și modul condițional, spre deosebire de compusele cu *ori-*, care preferă condiționalul:

- (101) *Așezați pe mormanul de procente din sondaje, aceștia se și văd câștigători în toamnă, **orice** s-ar întâmpla.* (J01, 955)
- (102) *Profesorul nu știa bine decât nemțește, iar Tina avea cunoștințele rudimentare din școală și **oricât** și-ar fi fuguiat buzele tot iu îi ieșea.* (B07, 45)

2.7. Rezumat

Delimitările pe care le-am făcut mai sus cu privire la statutul elementelor relative pot fi rezumate astfel:

Considerăm că funcționează ca *relator* (element relativ cu funcție relativizatoare slăbită) conectivele:

- a) *ceea ce* – cu sens neutru, în contexte în care rezumă o secvență anterioară și relansează enunțul printr-o legătură sintactică mai laxă decât cea subordonatoare;
- b) *care* – în configurațiile *după care, la care, drept (pentru) care*;
- c) *unde* – în contexte globalizante similare cu cele în care apare *ceea ce*;
- d) *cum* – în relative prezentative;
- e) *când* – în circumstanțiale opoziționale, în formula *pe când*.

În afară de *ceea ce*, toate celelalte sunt variante contextuale ale relativizatorilor omonimi.

Ceea ce au în comun cele cinci conective este modificarea statutului de relativizator, pierderea legăturii cu unul din cele două extreme ale derivației relative – antecedentul sau termenul de substituit din regentă și categoria relativizată, adică poziția sintactică din care este extras relativul. În toate cele cinci cazuri examinate, s-a slăbit legătura cu artera stângă a derivației, fie prin izolare (parțială), ca în cazul lui *după care, la care, ceea ce, de unde*, dar cu extinderea sursei referențiale la întreaga propoziție regentă, fie prin pierderea legăturii cu sursa referențială din regentă (cazul *pe când*), fie prin dispariția totală a regentei (cazul *când te gândești...*).

Există și situații în care se conservă relația cu regenta, dar se pierde relativa, fie parțial, prin ștergerea predicăției, ca în (103) – un exemplu de relativă *partitivă* (v. *infra*, Cap. 9, § 1.1.4.2.), fie total, ca în (104), unde rămâne la suprafață doar conectivul relativ:

(103) ...*Cicilia, refuză plata până la câștigarea procesului intentat deși e cert că respectivul nu a primit educația corespunzătoare, aruncând periodic obiecte, printre care* √ *și alimente.* (B08, 161)

(104) *Aș pleca, dar n-am unde* √, *când* √ *și cu cine* √.

În situații de tipul celor de sub (103), (104) nu considerăm că avem de-a face cu relatori, ci cu relativizatori, pentru că pierderea componentelor din relativă nu este decât un fenomen de suprafață, o elipsă care se produce, în termeni generativi, la nivelul formei fonologice (FF).

În cazul relativelor *partitive*⁸⁰ se poate vorbi de o anume stereotipie a formulei de joncțiune, dar aceasta nu reprezintă în sine un argument pentru a decide că avem de-a face cu un relator. Lanțul anaforic care leagă antecedentul, relativul și categoria relativizată este intact. În același fel

(adică relativizatori), tratăm „clișeele“ *în măsura în care, în cazul în care, în ipoteza în care*. În privința grupărilor *indiferent* + relativ, le considerăm deocamdată⁸¹ grupuri prepoziționale având drept centru un rudiment al locuțiunii prepoziționale *indiferent (de): indiferent de cine / ce / care > indiferent cine / ce / care*.

Am considerat necesar să discutăm în detaliu distincția relator / relativizator, pentru că intenționăm să demonstrăm că ea are relevanță în descrierea sintactică a propozițiilor relative. Vom arăta că există o corespondență între această distincție și mecanismele sintactice de formare a relativei. În plus, fenomenul ține de dinamica limbii, reprezintă o fază de tranziție în tendința de schimbare a statutului unor elemente de joncțiune (deja încheiată în unele cazuri, a se vedea valorile clar conjuncționale ale lui *când* și *unde*) și se impune înregistrat în descrierea configurației sintactice în care apar. Transformarea este frânată deocamdată fie de sensibilitatea vorbitorilor la calitatea de anaforice a cuvintelor relative, fie de constrângerile sintactice ale unui mecanism sintactic puternic cum este mecanismul relativ.

3. CONCLUZII

Am acordat aici un spațiu mai amplu elementului relativ – „marca formală“ de suprafață a acestui tip de construcție – pentru că nu vom relua inventarul lor în descrierea construcțiilor relative.

Propunerea pe care o facem privind distincția relativizator / relator este în relație cu problema dinamicii construcțiilor relative. Mai exact, preluând o sintagmă coseriană, distincția reflectă *tendința de alterare a unui model tradițional*⁸². Pentru că am rezervat acest capitol unor discuții despre trăsăturile de ansamblu ale relativelor, vom face o scurtă digresiune privind dinamica lor.

Considerăm că în sistemul relativelor românești se manifestă două din tipurile de inovații identificate de Coseriu, 1997. În afara tendinței de „conjuncționalizare“ manifestate de unele elemente relative, tot ca exemplu de alterare a unui model tradițional poate fi amintită și tendința, aproape generalizată în româna vorbită actuală, de omitere a prepoziției *pe* în atributivele cu *care*⁸³, cu sau fără utilizarea altor mijloace de recuperare a poziției sintactice opacizate; nu încadrăm această „inovație“ exclusiv în categoria *economie sintactică*⁸⁴, pentru că ni se pare mai im-

portant faptul că prin suprimarea prepoziției se produce o perturbare a sintaxei construcției în raport cu tiparul românesc (v. principiul *Pied Piping*, Ross, 1967/1986), chiar dacă, ulterior, în relativă, aceasta se reglează uneori. În aceeași categorie ar putea fi încadrate situațiile (foarte rare) în care relativul e omis⁸⁵. Al doilea tip de inovație identificabil și în construcțiile relative este *selecția între unități sinonime* (concurența dintre formele pronominale relative: *ceea ce* și *ce*; *cel ce* și *cine*; *care* și *ce*⁸⁶ etc., precum și concurența dintre structurile relative și alte grupuri sintagmatice cu rol de modificador al numelui – gerunzii, participii, grupuri prepoziționale).

Formulăm ipoteza că aceste tendințe de inovare în sistemul relativ românesc sunt supuse unor constrângeri de natură sintactică. Credem că am demonstrat existența acestor presiuni în cazul relatorului *ceea ce*, rămâne să extindem demonstrația și la celelalte situații pe care le-am considerat exemple de inovație.

NOTE:

-
- ¹ Care se suprapune parțial sistemului de pronume / adjective / adverbe interogative.
 - ² Considerat cuvânt „în curs de contopire“ (GA₁, 1966, 161), în aceeași paradigmă cu *ceea ce*, *cei ce* (GA₁, 1966, 167).
 - ³ A căruia utilizare este restrânsă la „unele graiuri regionale“ (GA₁, 1966, 161).
 - ⁴ Înregistrăm aici doar formele din limba actuală, fără a ne referi la formele arhaice – *cari*, *carele*, cf. Rosetti, 1986, 501.
 - ⁵ De exemplu: *de-* 1 ocurență, compuse cu *ori-* 25 de ocurențe în toate categoriile; procentul corespunzător va fi subunitar, deci nesemnificativ.
 - ⁶ Cf. McEnery & Wilson, 2001, 82-83.
 - ⁷ Cf. Rosetti, 1986; Ciorănescu, 2002, 152.
 - ⁸ În secolul al XVI-lea, care avea o flexiune mai complexă decât cea de astăzi, paradigma lui fiind următoarea: masc. sg. *care* și *carele*, masc. pl. *care* și *cari*, *carei*, *carii*; fem. sg. *care* și *careia*, fem. pl. *care*, *carele*, *carile*, *cari*; neutru sg., *care*, *carele*, neutru pl. *care*, *carii*, *carele*, *carile*; cf. Densusianu, 1961, 121; Rosetti, 1986, menționează că forma *cari* se întrebuița cu sensul de *cei ce*.
 - ⁹ V. Bidu, 1966, 68, care conchide că „din punctul de vedere al relației de substituție stabilită cu un nume, atât în secolele al XVI-lea – al XVIII-lea, cât și în româna

contemporană, pronumele relative se constituie într-o opoziție privativă, în care termenii nemarcați sunt *care* și *ce*, care substituie atât nume de ființă, cât și de lucruri, iar *cine* e termenul marcat (substituind numai relații cu nume de ființă).¹⁰

¹⁰ Statistica noastră confirmă concluziile formulate de Iliescu, 1956, 31: „pronumele *care* l-a înlocuit pe *ce* în limba vorbită și populară, lăsând celui din urmă domeniul poeziei și cel al stilului mai căutat sau arhaizant“, cu atât mai mult cu cât în corpusul nostru nu am avut în vedere eșantioane de limbaj artistic, poetic.

¹¹ Cazurile G-D prepoziționale le-am înregistrat tot ca ocurențe ale cazurilor oblice, pentru că din perspectivă pragmatică, deși forma relativului este „declanșată“ de prepoziție, efortul locutorului este același ca în situațiile în care relativul e marcat în G-D neprepozițional.

¹² * *Quene (quem)*, cf. Rosetti, 1986; Ciorănescu, 2002, 189.

¹³ Adică dintre „toate persoanele care, într-o situație dată, se comportă la fel“, Teodorescu, 1972, 66.

¹⁴ V. construcții de tipul: *Cine te iubește te înțelege*.

¹⁵ Cf. Florea, 1986, 190.

¹⁶ Probabil în enunțurile semnalate de Nilsson, funcționa încă sinonimia lui *cine* cu *care*, semnalată de Densușianu, 1961, 122.

¹⁷ V. Ghergariu, 1963, care afirmă că se pot identifica atributive introduse prin *cine* și în limba contemporană.

¹⁸ Alături de exemplele cu corelativ, autorul citat include în categoria relativelor cu antecedent reluat prin *cine* și situații de amalgamare sintactică de tipul: *Să te usuci de dorul cui știi eu* (Ghergariu, 1963, 129), în care, evident, sursa referențială a lui *cine* nu este nominalul *dorul*.

¹⁹ V., de ex., studiul lui Rizescu, 1962, asupra sistemului de relative și corelative în limba veche, unde se fac și unele considerații asupra utilizării corelativelor în limba modernă.

²⁰ Demonstrativul are valoare neutră: *cine a zvârli, a * acelora / * a aceleia să fie...*

²¹ V. Bidu, 1966, 66.

²² Statistica din Bidu, 1966 are în vedere trei eșantioane din Mihail Sadoveanu, Marin Preda și Tudor Arghezi.

²³ Gruparea *indiferent* + relativ (*ce, cine, cât, care*) tinde să formeze o grupare cu statut locuțional, sinonimă cu relativele compuse cu *ori-*; v. discuția, *infra*, § 2.6.

²⁴ V. Vișan, 2002, 416 pentru distincția exclamații / exclamative.

²⁵ Exemplele din Neamțu, 1985, 112.

²⁶ Înregistrăm această formă doar în calitate de cuvânt-titlu, pentru că în microsistemul pronumelor relative românești, această formă nu există; ca relativ, *cât* funcționează doar adjectival și adverbial; v. Guțu-Romalo, 1985, 232, unde *cât* este considerat interogativ, așa cum îl vom trata și noi în relativele interogative indirecte.

²⁷ Ciorănescu, 2002, 204.

- ²⁸ V. Șerbănescu, 2002, o listă amplă de prepoziții cu care se poate combina *cât* în interogative.
- ²⁹ Ciorănescu, 2002, 281.
- ³⁰ În cazul lui *ceea ce*, GA₁, 1966, 160 precizează că sudura componentelor este încheiată: „putem vorbi de un pronume relativ compus“; „...așa este, de exemplu, «ceea ce» cu sens neutru, care se comportă ca o unitate indivizibilă“.
- ³¹ Pledează pentru unitatea grupului autorii primei ediții a GA, 1954, 208; Iordan, 1956, 393-394; Avram, 1962, 144-146; Irimia, 1997; Dimitriu, 2002; Iliescu, 1956, 31-32, consideră că există și contexte în care *cel ce* nu e compus, anume când *cel* e separat prin pauză și accentuat.
- ³² V. în ultimul loc, Dindelegan, 1992, unde se demonstrează autonomia componentelor grupării.
- ³³ Nu am acordat o atenție specială indefinitelor compuse cu relativ, pentru că sub aspectul care ne interesează aici, nu prezintă trăsături diferite de ale matricei de la care s-au format; formele cu *ori-* sunt interesante sub aspectul semantico-sintactic, prin tipul de cuantificare pe care îl asociază relativei; în analiza cantitativă pe corpus, relațiile cu forme compuse *ori-* sunt menționate nediferențiat.
- ³⁴ „Adverbe provenite din rădăcini pronominale“, „în locul cuvintelor care exprimă, în mod hotărât sau nehotărât, circumstanțe“, GA₁, 1966, 303.
- ³⁵ Ciorănescu, 2002, 818.
- ³⁶ *Idem, ibidem*, 189.
- ³⁷ *Idem, ibidem*, 264.
- ³⁸ V. Pană, 1966, 327 ș.u. pentru determinarea claselor de substantive admise ca antecedent al relativelor restrictive cu adverb și pentru comportamentul prepozițiilor care însoțesc nominalul relativizat.
- ³⁹ Adverbe substitute de propoziții / fraze.
- ⁴⁰ Folosim termenul într-o accepție diferită de cea din Moeschler & Reboul, 1999, 355; traducătorii lucrării optează pentru termenul *relativizator* ca echivalent al engl. *hedges* / fr. *enclosures*, sinonim cu „atenuator“. Pentru noi, *relativizator* este un operator al formării relativei.
- ⁴¹ Termenul pe care îl propunem aici pentru a desemna un anumit tip de jonctiv are o accepție mai restrânsă decât la Diaconescu, 1989, 1992, *passim* – considerăm relații conective de origine relativă care tind să devină conjuncții / locuțiuni conjuncționale.
- ⁴² Otto Jespersen, *The Philosophy of Grammar*, 1924/1965, New York: Norton & Company, 113 (*apud* Lambrecht, 2000, 52) introduce termenul de *continuativă* pentru a desemna acest tip de construcție frecvent în proza latină.
- ⁴³ Secvența subliniată este, după Edelstein, 1971, 339, o „nominalizare și o reluare a propoziției precedente“.
- ⁴⁴ Aici, *care* este, după Edelstein, 1971, 340, „echivalent al unei conjuncții coordonatoare urmate de un pronume demonstrativ“, aceeași distribuție o au adverbul

unde (în secvența *de unde rezultă că...*) și pronumele *ceea ce* care „se comportă ca o singură unitate“ (*id.*, 340).

45 În sensul că fenomenul nu a încetat să se manifeste o dată cu conversiunea contextuală a adverbelor relative *unde*, *când*, *cum*, la clasa conjuncțiilor.

46 V. *infra*, Cap. 5-6, descrierea sintactică pe care o adoptăm pentru relativele românești.

47 V. *infra*, § 3, discuția despre implicarea relativelor românești în fenomenul de anaforă.

48 Pentru noțiunea de *lanț relativ*, cf. Godard, 1988, *passim*.

49 Considerăm cazuri de omonimie situațiile în care unele pronume / adverbe relative (precedate sau nu de anumite prepoziții) manifestă (în diferite grade) o tendință de „conjuncționalizare“, în opoziție cu comportamentul „canonic“ de *relativizator*.

50 Preluăm termenii *interpretare sintetică* vs. *analitică* a lui *ceea ce* de la Neamțu, 1999.

51 Relativul *ceea ce* este considerat relativ compus pentru că are valoare neutrală, însă în privința interpretării lui *cel ce*, autorii admit că „ne aflăm în fața unor fapte de limbă insuficient stabilizate“ (p. 425).

52 Lingvistul ieșean încadrează pronumele *ceea ce*, alături de gruparea *cel ce*, în categoria pronomelor *relative absolute*, o subclasă cu particularități semantice și sintactice deosebite de ale celorlalte subclase de relative; semantic, acestea se plasează între particular și general, autorul dând seamă astfel de fenomenul dublei substituții din relativele libere: „sensul general al pronumelui se dezvoltă într-un raport de substituție cu întreaga propoziție pe care o marchează; sensul general al pronumelui relativ este sensul întregii propoziții. Sensul particular, limitat, al pronumelui rezultă din înscrierea lui într-un raport de substituție cu un substantiv: «A primit *ceea ce* și-a dorit de mult.» [*ceea ce* = un *trandafir mov*, de exemplu]. Sintagma *un trandafir mov* este conținutul semantic realizat într-un enunț dat pentru pronumele relativ *ceea ce* (sens particular), dar, prin intermediul lui, și sensul întregii propoziții: *ceea ce și-a dorit de mult* (sensul general). Propoziția adaugă, prin verb și prin ceilalți constituenți, diferite sensuri substantivului care intră direct în raport de substituție cu pronumele: «*trandafirul dorit*»“ (Irimia, 1997, 143); argumentul morfologic în favoarea tratării drept compuse a celor două grupări este absența opoziției de gen (la *cel ce*) și sensul neutral în cazul lui *ceea ce*. De asemenea, *ceea ce* din propozițiile apozitive și din relativele scindate („enunțuri sintactice cu caracter emfatic, purtând amprenta influenței sintaxei limbii franceze sau italiene“) este considerat compus, pe baza aceluiași argument semantic: „conține în el însuși planul semantic global al unei (unor) propoziții pe care o (le) reia“ (*idem*, 143).

53 Și aici, argumentul hotărâtor pentru statutul de compus al lui *ceea ce* este sensul neutru: „*ceea ce* este un corespondent al formelor pronominale neutre – aceasta / asta / una / alta / o (neutru)“ (Avram, 1987, 119).

- 54 Autoarea nu abordează în mod explicit problema încadrării lui *ceea ce* în categoria compuselor sau a grupărilor libere, dar optează implicit pentru cea din urmă prin faptul că ilustrează ocurența lui *ce* în diferite poziții sintactice și cu exemple în care „antecedent“ este *ceea* (p. 24), iar în capitolul al II-lea al lucrării înregistrează forma *ceea* printre antecedenții relativelor (p. 44).
- 55 Pentru lingvistul clujean, *ceea ce* este indivizibil semantic, dar divizibil sintactic.
- 56 „*Ceea ce*, ca presupus relativ compus, nu cunoaște ipostaza de interogativ, după cum n-o cunosc nici grupările *cel ce* și *cel care*. Or, se știe, relativele provin din interogative.“ (Neamțu, 1999, 190).
- 57 Cf. Drașoveanu, 1997, *passim*.
- 58 Cf. Șerbănescu, 2002, 218-220.
- 59 „La construction qu'on rencontre le plus souvent pour «tout ce qui (que)» est pourtant *tot ce* (sans *ceea*), comme par ex. *eu vedeam tot ce spunea glasul lui* (Sadoveanu); *sub pedeapsa de-a perde în caz contrar tot ce li-e mai drag pe lume* (Dragomir). Quelle est donc la différence entre *tot ce* et *tot ceea ce*? M.E. nous a répondu, un peu subtilement, en ces termes: «J'emploie les deux formes. Je sens la distinction suivante: lorsque j'utilise *tot ce* (ex. *tot ce există pe lume*), je désigne la totalité; lorsque, au contraire, j'emploie *tot ceea ce*, l'accent intentionnel tombe sur *ceea ce*, i.e. sur quelque chose que je désire mettre en relief: ex. *tot ceea ce-mi spui e adevărat*; dans cet exemple ce n'est pas seulement la 'totalité' qui m'intéresse, mais la réalité immédiate de ce que vous venez de me dire (*ceea ce*). *Tot ce-mi spui e adevărat* = 'tout ce que vous me dites'. *Tot ceea ce-mi spui* = 'tout ce que vous me dites'» – P.L. déclare qu'il emploie le plus souvent *tot ce*, plus fréquent que *tot ceea ce*, et qu'il considère cette dernière construction comme plus accentuée et plus lourde“ (Nilsson, 1969, 45).
- 60 Studenți în anul al III-lea la Facultatea de Litere din Brașov.
- 61 V. o interpretare similară, în termeni de topic și comentariu la Touratier, 1980, 53 ș.u.
- 62 V. ezitățile în ortografie semnalate de Graur, 1988, 75.
- 63 V. și tendința de a folosi forma *ceea ce* în construcții anacolutice de tipul celor discutate de Avram 1987, 123: „*Cristian este deja cu un picior în groapă (...). Ceea ce mă abțin de la a-mi spune părerea*“ (Augustin Buzura).
- 64 „Gândirea noastră se mișcă foarte liber, mai liber decât limba, care rămâne adesea în urmă și, până să ajungă din pas gândirea, prin crearea mijloacelor de exprimare corespunzătoare, se folosește de cele deja existente, dându-le funcțiuni noi“ (Iordan, 1956, 708).
- 65 De fapt, în analiza noastră numai *ce* este relativizator.
- 66 Cornilescu tratează acest tip de relativă ca o subcategorie a relativelor non-restrictive, alături de apozitive și adverbiale; diferențele dintre cele trei tipuri sunt explicate exclusiv pe baze semantico-pragmatice (Cornilescu, 1980/1996, 191).

- 67 Construcția are câteva trăsături sintactice interesante asupra cărora vom reveni în capitolul dedicat sintaxei propozițiilor relative; aici ne interesează doar statutul de relativizator al lui *care* precedat de *la*.
- 68 În categoria AC nu am întâlnit nici un exemplu cu relatorul *care*, construcțiile fiind specifice stilului oral narativ. Numărul redus de relative de acest tip în seria C se explică prin faptul că, în corpusul nostru, categoria *colocvial* nu conține narațiuni orale, ci aproape exclusiv conversații sau intervenții scurte ale unor vorbitori, așadar nu este deloc surprinzătoare această distribuție. Numărul mare de construcții de acest tip în categoria B se datorează faptului că trei dintre eşantioanele de text care compun corpusul sunt jurnale.
- 69 Vom vedea că în construcțiile relative românești regulile de punctuație nu sunt respectate cu consecvență, numeroși autori omițând frecvent virgula înaintea unor propoziții subordonate aflate în poziție parantetică.
- 70 V. Dindelegan 1992, 78-84, pentru numeroase teste prin care se poate proba statutul de locuțiune al unei grupări – autonomia limitată a unui component, posibilitatea de a primi liber determinanți, „claritatea“ organizării sintactice a grupării etc.; v., de asemenea, Neamțu, 1999, 205-206, pentru discuția privind „reale“ și „false“ locuțiuni conjuncționale.
- 71 Am identificat în corpus construcții similare, unde *care* e înlocuit de *când*: „În cazul când nu vor avea succes și dacă măsurile de interdicție vor fi aplicate riguros, inclusiv în privința comerțului de contrabandă, mașile caviarului vor primi o grea lovitură“ (J01, 681).
- 72 De ex.: *În cazul extrem / acesta în care... sau în ipoteza cea mai sumbră în care... vs. * în măsura extremă în care...*
- 73 V. *supra*, Cap. 3, § 4, pentru o discuție asupra interpretării anaferei din perspectiva relevanței.
- 74 V., pentru *teoria gradelor de accesibilitate*, Ariel, 1988.
- 75 Atât în relativele „cu antecedent“, cât și în cele „libere“, unde este întotdeauna circumstanța de loc; când are alte valori, este conjuncție, ex.: *Unde n-a avut timp, de aceea n-a venit*.
- 76 V. Diaconescu, 1992.
- 77 Asupra acestei idei vom reveni în capitolul dedicat sintaxei relativelor.
- 78 Alături de *pe când*, sunt considerate locuțiuni conjuncționale și *atunci când*, *chiar și când*, *de când*, *până când*, *pentru când*, pe care le vom trata ca relativizatori, de altfel în acord cu marea majoritate a lucrărilor de specialitate.
- 79 Am înregistrat în corpus și o structură în care este prezentă regenta: *Când mă gândesc că suntem într-o zonă militarizată, nu-mi mai vine să fac glume*. (B03, 781, 67). Credem că în construcțiile suspendate *când* capătă și o valoare exclamativă pe care construcția completă nu o are.
- 80 Ex.: *Au primit 50 de milioane, dintre care 30 le-au cheltuit pe mașini...*
- 81 V. *infra*, Cap. 9, analiza relativelor cu *ori*-.

-
- ⁸² V. tipologia inovațiilor propusă de Coseriu, 1997, 70: (a) alterări ale unui model tradițional, (b) selecții între variante și moduri isofuncționale, (c) creații sistematice, invenții de forme în funcție de posibilitățile sistemului, (d) împrumuturi din alte limbi, care pot implica și alterări față de model, (e) fapte de economie funcțională manifestate prin neglijarea distincțiilor superflue în discurs“.
- ⁸³ Ex.: *rochia aia care ai fost cu ea* (text oral).
- ⁸⁴ Deși este, fără îndoială, o simplificare a flexiunii relativului, iar relativul *care* a suferit astfel de simplificări în istoria limbii române.
- ⁸⁵ V., de exemplu: *Voi fi prima să-l felicit.* (C03).
- ⁸⁶ Pentru că în capitolul dedicat descrierii sintactice a relativelor românești nu vom reveni asupra inventarului conectivelor, am prezentat aici rezultatele analizei cantitative efectuate pe corpusul nostru, arătând care este distribuția fiecărui element relativ în funcție de tipul sintactic clasic – RR, RAp, RL – și am făcut câteva observații privind concurența dintre forme.